

AZ ÁLMOSKÖNYV

ÍRTA

L E N D V A Y   I M R E

B U D A P E S T ,   1 9 4 1

Felelős kiadó: Lendvay Imre.

(DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

TARTALOM:

Előszó.	7
Az álmfejtés keletkezése és története Keleten.....	8
Az álmoskönyv Görögországban és Itáliában	15
A németországi álmoskönyvek.....	22
A magyarországi német álmoskönyv	35
Bepillantás az álmoskönyvek tartalmi összeállításába	48
Források és irodalom.....	61

ELŐSZÓ.

Az álmoskönyv irodalom egy kis részletének taglalása volt eredetileg feladatunk. A magyarországi német álmoskönyv történetét akartuk ismertetni. Erre a kérdésre dr. Schwartz Elemér egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmünket. Nélkülöztük azonban az alapot, amelyre munkánkat építhettük volna. Nem találtunk ugyanis még csak egy értekezést sem, amely akár világirodalmi viszonylatban, akár egy nép irodalmának keretén belül egyetemesen és behatóan foglalkozott volna az álmoskönyvvel. Így részben a szükségszerűség, részben a célszerűség vezetett arra, hogy tárgyalásunkat megelőzően, a szokottnál hosszabb bevezetésben kutassuk az álmoskönyv múltját, összefüggő képet alkossunk fejlődéséről, megkeressük azokat a forrásokat, amelyekből a mai álmoskönyvek merítettek; meg kellett állapítanunk a kapcsolatokat, hatásokat és összefüggéseket, amelyek egyes népek álmoskönyvei között találhatók; csak ezután térhettünk át eredetileg kitűzött célunk, a magyarországi német álmoskönyv tárgyalására. Figyelmünk kiterjedt nem utolsó sorban a magyar álmoskönyvekre is. Adatgyűjtés szempontjából szétküldtünk kérdőíveket is és azoknak segítségével kíséreltünk meg tudomást szerezni arról, hogy ma használnak-e Magyarországon német álmoskönyvet. Hogy munkánk sokhelyütt hiányos, hogy több felvetett kérdésre még nem tudtunk válaszolni, annak oka az, hogy a népkönyv-irodalom elhanyagoltsága egyelőre leküzdhetetlen akadályokat gördített elénk.

Az álomfejtés keletkezése és története Keleten.

*Ich sehe mas nicht ist, ich höre was nicht schallt,
Ich bin bald kurz, bald lang, bald schön, bald ungestalt,
Verdrüßlich, angenehm, bald wahrhaft, bald erlogen,
Die Narren hab' ich oft, die Klugen nie betrogen. (Der
Traum.)*

(Siebenbürgischer Geschichte und Wirtschaftskalender 1795.)

„Van-e oly nép vagy nemzet, amely nem ad arra, hogy mit jövendölnek az áldozati állatok beleiből, bogy mit jelenenek a természeti tünemények, a villámlás, vagy van-e olyan nép vagy nemzet, amely közömbösen“ veszi a madárjósok, az astrologusok, a sorsolok, az álmok és a jósok jövendöléseit?“¹

Ha közelebbről megvizsgáljuk az ókori népek vallás-, kultúr- és irodalomtörténetét, valóban nem találunk egyet sem, ahol nem ismerték a jövendölésnek e fajtáit. Idővel egyik-másik ezek közül nyomtalanul eltűnt, éppen különös természetüknél fogva, némelyiket tilalmi rendeletek vagy az erőszak szüntette meg, találunk azonban olyat is közöttük, amelyik még ma is megvan. Bárhol megfordulunk manapság, mindig fogunk találkozni emberekkel, akiknek reggel ébredés után első dolguk az, hogy az álmoskönyv alapján megfejtsek álmukat, megtudják jövőjüket.

Az álomfejtés az a jövendölési fajta, amely minden időben s minden helyen megtalálható, amely ma már több ezer éves múltra tekinthet vissza. Amint az ókorban vagy a középkorban, épúgy ma is él a kíváncsiság és érdeklődés, amely az álommal, annak eredetével, megfejtésével és megismerésével szemben megnyilatkozik. Különbség az érdeklődés nagyságában van, azokban a feleletekben, amelyeket ezekre a problémákra kapunk. Másképp magyarázza a primitív, kul-

¹ Cicero, De Divinatione, 1, 6. fejezet.

turátlan ember az álmok keletkezését és jelentését, mint a kulturált ember. Bár évezredek óta sokféle megoldást adtak ezekre a kérdésekre, s a filozófia, pszichológia, pszichoanalízis és orvostudomány mindent elkövetnek ennek a rejtélyes jelenségnek a megfejtésére, kielégítő választ még eddig nem kaptunk s ki tudja, talán nem is kapunk soha.

Felvetődik azonban önkénytelenül is a kérdés: mi az oka az álomfejtés e nagy egyetemességének? Itt a válasz sokkal egyszerűbb: az álom általános emberi egyetemessége. Sok hasonlatosságot találunk a legkülönbözőbb népeknél, amelyek nem történeti összefüggéssel, hanem az egész emberiség egy közös adottságával magyarázhatók meg. Az álomfejtés is egy ilyen közös természetes emberi jelenségen alapszik,² amelyik hasonló pszichológiai feltételek alapján érthető meg.³ Ép ilyen a néphit is, amelyik bár gyarapodik, megfogyatkozik, változásokon megy át, öröklődik, „er wird aber auch gewissermassen mit jedem Menschen neu geboren“.⁴

Az álom sokféle befolyás alatt változik. Hatással van rá — csak nagyobb szempontokat tekintetbe véve — az életkor, az életkörülmények, az éghajlat, az egészségi állapot, az emberi temperamentum, sőt az egyes népek faji sajátysága is. Ez adja meg és határozza meg tulajdonképpen az álomfejtés alakulását és történetét, minthogy szorosan belekapcsolódik az illető nép mitológiájába, kultúrájába és ezek külön színezetet adnak neki.

Nem mentes azonban az álom és maga az álomfejtés is a népek érintkezése folytán a közléstől, hatástól sem, amelyek szintén változtatásokat idézhetnek elő. Vannak azonban, akik azt állítják, hogy ezen a téren „minden nép a maga útján ment s hogy ugyanez áll nagy részben minden egyéni álomfejtésügyjtőre is.“⁵ Förster az álomelmélet azonos pszi-

² Gruppe, O., Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München, 1906, 2. 719. 1.

³ Förster, M., Das älteste cymrische Traumbuch, Zeitschrift f. celt. Phil., 13 (1921), 55. 1.

⁴ G o l l h e r, W., Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig, 1895, 72. 1.

⁵ Jastrow, M., Die Religion Babyloins und Assyriens, Gies-sen. 1907—1912. 2. 936. 1.

chologiai alapja folytán szintén számol azzal a lehetőséggel, hogy autochton álomfejtő szövegek keletkeztek. Európában azonban ez szinte hihetetlen.⁸

Ha tehát az álomfejtés történetét és kialakulását akarjuk figyelemmel kísérni, tekintetbe kell mindig vennünk e három tényezőt: *egyetemesség, sajátosság és átvétel*. Minél jobban eltávolodunk az ókortól s közeledünk a középkor vége felé, annál bonyolultabban keveredik össze ez a három elem, annál nehezebben lehet megkülönböztetni őket egymástól.

Az első tényezőt a legtisztábban a primitív népeknél találhatjuk meg.

Minden, ami a természet rendes, szokásos járásától eltér, ami ismeretlen, megérthetetlen, leköti a primitív ember figyelmét, felkelti érdeklődését, sőt félelmet okoz benne. Ilyen két természetellenes jelenség számára a halál és az álom. Az első, mert a mozgás megszűnik, a második, mert olyan jelenségeket, eseményeket, személyeket, sőt vidékeket lát, amelyek tőle messze, távol esnek. Feltűnik neki azonkívül a természet mozgékonyága (villám, vihar, hajlongó fák) és annak sokszor félelmetes ereje, kiszámíthatatlansága. „Die Grundlage des menschlichen Denkens ist der Kausalitätstrieb.“⁷ A primitív ember ennek az ösztönnek indítására kereste ezeknek a jelenségeknek az okát s azt a lélekben vélte megtalálni. A lélek volt a hajtó, mozgató erő a természetben, tőle függött a halál és az álom. A lélek a primitív ember elgondolása szerint nem volt véglegesen egy testhez kötve, hanem attól elválhatott, nemcsak halál, de álom alkalmával is.⁸ Így tehát vagy a lélek vándorolt el és járt Be távoli vidékeket, vagy pedig idegen, más emberek, tárgyak lelkei jöttek el hozzá. A halottak megjelenéséből arra következtek, hogy azok a halál után még rövid ideig a földön laknak, sőt később is néha visszatérnek. A primitív ember végeredményben is nem tudott határozott különbséget tenni az álom és a valóság kö-

⁶ Förster, i. ni., 55. j.

⁷ Meyer, E., *Geschichte des Altertums*, Stuttgart, Berlin, 1907., I. kötet, I. rész, 85. l.

⁸ Meyer, E., i. m., 87. l.

zött; ezért az álmokat is nagyon komolyan vette, nem tartotta azokat csalóka világnak, hanem egy magasabb, reális valóságnak.⁹ Ez az álomról és a lélekről alkotott felfogás természetesen egy szellemvilág kialakulásához vezetett. Ezért gondolt a primitív ember arra, hogy az álmok talán felsőbb hatalmaktól származnak, miért is az istenektől küldött álmoknak nagy jelentőséget tulajdonított. Az álmok nem mindig voltak tisztán láthatók és érthetők, hanem igen gyakran, sőt túlnyomó részben rejtélyes, titokzatos jelenségek. A szellemvilág igen sok esetben káros beavatkozása az emberi életbe, kényszerítette az embert, hogy olyan eszközökhöz folyamodjék, amelyekkel ezeket elháríthatja, vagy amelyekkel ezeket a maga számára megnyerheti. Ennek a védekezésnek a leghatásosabb eszköze a jóslás, amely már előre megmutatja az istenség vagy a szellemek szándékát. Az ember meg volt győződve arról, hogy az istenség hajlandó a jövőt neki tudomására hozni, csak az embernek kell az eszközöket kitalálni, amelyek az isteni szándékot közvetítik s a rejtett jeleket tisztázzák. Ez volt az alapja a jóslásnak, amely a legkülönbözőbb formákat öltötte.

Legtermészetesebbnek és legközelállóbbnak látszott az álomból való jóslás, egyrészt mivel az álom igen gyakori volt és önmagától adódott, másrészt rejtélyessége kölcsönözött neki jósló erőt. Ép ez az utolsó tulajdonsága adja a jellegzetes vonást az igazán jósálmoknak. Ezeket a közönséges ember nem tudta megfejteni. Voltak azonban olyan rendkívüli tehetséggel bíró emberek, akik közelebb álltak a szellemvilághoz, észrevették annak kinyilatkoztatásait, bár mások arról nem tudtak, s megfejtették a titkos jeleket. Ezekhez a látókhöz, jósokhoz fordultak tehát a primitív emberek is, hogy megtudják álmuk jelentését. Így az álomfejtés egy magasabb intellektuális tevékenység volt.¹⁰

Az álomfejtést követte többféle jóslási mód.

Ä másik lehetőség a primitív ember védekezésére a va-

⁹ Henzen, W., Über die Träume der altnordischen Literatur, Leipzig, 1890, 11. 1.

¹⁰ Wundt, Wilhelm, Völkerpsychologie, Leipzig, 1910, 4. kötet. 1. rész, 188. 1.

rázslás. Jóslás és varázslás minden népnél közös ősrégi jelenség. „Véleményem szerint épúgy nincsen oly nagyműveltségű és felvilágosult nép, mint oly nagy mértékben elvadult és durva nép, melyben ne uralkodnék a *hit*, hogy vannak a jövőre vonatkozólag célzások és előjelek s hogy vannak egyszersmind emberek, akik ezeket megértik és magyarázni tudják.“¹¹

Legtöbb népnél a jóslás és a varázslás az istenhitbe kapcsolódott bele.

Különösen tapasztalhatjuk ezt Egyiptomban.¹² A vallási körülmények rendkívüli módon kedveztek a varázslásnak, jóslásnak, mágiának. Tudományosan is foglalkoztak a jóslásokkal. Az álom szerintük „durch Herabsetzung des Zustromes des Pneuma“¹³ keletkezett. Az álomfejtésre vonatkozólag utalást találunk az Ótestamentumban. (Gen. 41.) J ó z s e f magyarázza meg a fáraó álmát, melyet az ő jóslói és bölcsei nem tudtak megfejteni. F r i e d l ä n d e r megemlíti, hogy a memphisi Serapeum mellett egy álomfejtő cégtábláját találták meg.¹⁴ Ebből tehát hivatásos álom fejtőkre következtethetünk. Az egyiptomi álomfejtés csak az alexandriai kortól kezdve *teit* szert nagyobb jelentőségre.

Nagyobb figyelmet érdemel az álomfejtés szempontjából Babylonia. Itt is végigjárta a vallás a fejlődés szokásos menetét. Jellegzetes azonban, hogy később is inkább a démonokat tisztelték, mint az isteneket.¹⁵ Itt is tehát megokolt a hit a jövendőlésben, minthogy a babyloniaiak még nagyobb gondot fordítottak arra, hogy a sötét hatalmak közeli, de rejtett szándékait megtudják.

A babyloniaiak különbséget tettek az álmok és a többi jósjelek közt, amennyiben azok az istenek vagy a démonok szándékát nyilvánították ki, és emellett individuális jellegűek

¹¹ C i c e r o, i. m., 1, 1. fejezet.

¹² E r m a n — R a n k e, Ägypten, Tübingen, 1923, 404. 1.

¹³ E b é r t, M., Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin, 1924—32, 10, 173. 1.

¹⁴ F r i e d l ä n d e r, L., Sittengeschichte Roms, Leipzig, 1910, 4, 1S7. 1.

¹⁵ T i e l e, C. P., Geschichte der Religion im Altertum, Gotha, 1896, 1. kötet, 1. rész, 200. 1.

voltak, míg a többi közvetve, nyilvános közös célokat szolgált. Csak kivételesen folyamodtak az egész nép érdekében az álomjósláshoz, háború vagy ragály idején. Voltak külön álomistenek (pl. Zakar).¹⁶

Az álmok e nagy jelentősége következtében külön papi osztály alakult ki, amely az álomfejtéssel foglalkozott. — „Das Deutungssystem basierte auf einer naheliegenden Gedankenverbindung mit den Gegenständen, die man im Traume sah, oder mit denen man irgendeine Handlung ausführte.“¹⁷ Babylonia sokkal több adatot is nyújt az álomfejtés bizonyítására. Bizonytalan időből maradt reánk álmokkal teleírt agyagtábla.¹⁸ Körülbelül 2500-ból való a Gilgamesch-Epos, amely a legszebb álomelbeszéléseknek hosszú sorát tartalmazza.¹⁹ 2000 körül I. S a r g o n egy jóslásokról szóló munkát íratott, amelyben álomfejtésről is van szó.²⁰ Ebben az időben nagyon elterjedtek az ilyen asztrológiai és álomfejtő iratok és álmoskönyvek.²¹ Álomfejtőkről pedig Dániel könyvében is találunk említést. (Dan. 2, 2—4.) A babyloniai tudomány szerint az álomjelenség szorosan összefügg a vér működésével s így igen fontos szerepet játszhat a gyógyításnál.

A *babyloniaiak* örökségét a *kaldeaiak* vették át, s ők gyarapították és terjesztették ezt szerte a világban. A kaldeai mágia, varázslás, álomfejtés fogalommá lett, úgyhogy később idegen országokban is azokat, akik ilyen titokzatos dolgokkal foglalkoztak, kaldeaiaknak nevezték. A szabályokat, amelyek szerint az álomfejtés történt, nem ismerjük.²²

A *kaldeai* módszer terjedt el nemsokára az egész Keleten, A *médek* is részben magukévá tették, részben a saját eredeti rendszerüket alkalmazták. A *perzsák* csak Babylonia meg-

¹⁶ Jastrow, i. m., 1, 280. 1.

¹⁷ Jastrow, i. m., 2, 963. 1.

¹⁸ Ebért, i. m., 13, 421.].

¹⁹ Junker — Delaporte, Die Völker des antiken Orients, 217. 1.

²⁰ Lehmann, A., Aberglaube und Zauberei, Stuttgart, 1925 37. 1.

²¹ Meissner, B., Babylonien und Assyrien, Heidelberg, 1920—25, 266. 1.

²² Lehmann, i. m., 54. 1.

bódítása után sajátították el, minthogy a Zoroaster-tan a varázslást tiltotta.²³ *Herodotos* (Történeti könyvek, 7, 15—18.) *Xerxes* nek azt az álmát mondja el, amelyik őt a görögországi hadjárat megindítására készítette. S bár *Artabanos* kifejtette, hogy az álmokképek rendszerint azt tartalmazzák, amiről előző nap beszéltünk, az álmokkép többszöri megjelenése isteni eredetre vallott s így *Xerxes* annak utasítása szerint cselekedett.

A perzsáktól a kaldeai álmofejtés útja nyugatra, Görögországba vezet. Erről majd később lesz szó. Előbb azonban meg kell említenünk a monotheista *zsidókat*. Náluk a mágia és a varázslás szigorúan tiltva volt s azokkal csak a babyloni fogság alatt ismerkedtek meg közelebbről. A tilalom ellenére is sokan hittek a jóslásban és az álmokban is. Az *Ecclesiasticus* szerint: „az álomlátás oly hiú, mint a tükörben látott kép“ — „az álmok már sokat megtévelyítettek és megcsaltak, kik azokban hittek (34, 1—7).“ Az álmok csak néha szerepel, mint az isteni kinyilatkoztatás eszköze (pl. József álma. *Gen.*, 37, 40). Az Isten küldött néha szimbolikus álmot is, de ezt is csak kiváltságos, tőle kiválasztott egyének magyarázhatták (*Gen.* 40, 8). A katolikus egyház az álmokra vonatkozólag az Ótestamentum ezen kijelentéseit tette hivatalos felfogásának alapjává.

²³ *Lehmann*, i. m., 52. 1.

Az álmoskönyv Görögországban és Itáliában.

Az álmoskönyv történetében Görögország jelenti a legfontosabb állomást. Ez egyrészt mint kultúrkapocs Kelet-Nyugat között, átmentette annak minden hagyományát és szokását Nyugat számára, másrészt eredetiben is sokkal hozzájárult az álmofejtéshez úgy, hogy az álmoskönyv itt éri el fejlődésének csúcspontját. Vegyük tehát sorra az előzményeket.

A görög ember lelkében épúgy élt kezdettől fogva a jövődőlésbe vetett hit, az álmok iránti kíváncsiság, mint azt másoknál is láttuk. Megtaláljuk náluk is a varázslást és az istenek és szellemek világát. Ebből következik az a feltevésük, hogy „die Träume auf die Wirkung eines im Inneren des Menschen tätigen dämonischen Wesens entstehen.“¹ Később a homerosi időkben már Zeus és az istenek küldték az álmokat az embernek (Homeros, Ilias, A. 63.). Rendszerint ők maguk jelentek meg. Ezek az álomlátások már Homeros szerint nem üres képzelődések, hanem valóságos alakok.² Nemcsak istenek, hanem megholtak, hősök is megjelenhettek az álomban. Minthogy ezek az alvilágban laktak s onnan szálltak fel, úgy gondolták a görögök, hogy az istenek, kik az álmokat küldik, szintén ott tartózkodnak. így lett alvilági álmisten Oneiros, aki önmaga is megjelent az álmokban, de küldött is álmokat.³ Később Hypnos, Pant,⁴ sőt Hermest³ is álomküldő istennek tartották. Az Odyssea már említést is

¹ Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München, 1906, 2, 928 11.

² Rhode, E., Psyche, Leipzig, 1894, 1, 7. 1.

³ R o s c h e r, W. N., Lexikon für Griech.-Römische Mythologie, Leipzig, 1884—86, 900. 1.

⁴ Gruppe, i. m., 932. 1.

⁵ Gruppe, i. ra., 1595. 1.

tesz emberekről, akik hivatásosan foglalkoznak álomfejtéssel. Ezekből láthatjuk, hogy már a történeti idők elején milyen nagy jelentősége volt az álomnak Görögországban.

Ez még fokozódott az V. században, mikor a görögök a perzsa háborúk alatt összeköttetésbe kerültek Kelettel. Átvették a perzsáktól a kaldeai jósrendszert, de maguk a kaldeaiak is szinte ellepték Görögországot és titokzatos mágiájukkal s varázslásukkal nagy feltűnést és érdeklődést keltenek. Emelték az álom jelentőségét a filozófusok is. Erre az időre esik *Pythagoras* és *Empedokles* újítása, kik a lélek-vándorlás tanával kedvező talajt teremtettek a démonhit és a mágia számára.⁶

Behatóan foglalkoznak az álom keletkezésével *Platon* és *Aristoteles*. Bár mind a ketten hisznek abban, hogy az álmok megmondják a jövőt, eredetüket nem az isteneknél, vagy esetleg démonoknál keresik,⁷ hanem magánál az embernél és „bei natürlichen Wirkungen natürlicher Ursachen.“⁸ *Platon* véleményét *Quintus* a következőkben foglalja össze a *De divinatione* I, 30.-ban: „Akkor kell pihenőre térni» amikor a test olyan állapotban van, hogy nem kelt zavaró és nyugtalanító benyomásokat a lélekre. Ha a lélek alvás közben teljesen kiszakadt a testtel való közösségből és érintkezésből, akkor tisztán gondol a múltra, néz a jelenbe és pillant a jövőbe.“

Aristoteles is hangsúlyozza: „Daß die Träume mit den Erlebnissen und persönlichen Verhältnissen des Träumenden, seinen Sorgen, Ängsten und Wünschen, Hoffnungen und Freuden, so dann aber auch mit körperlichen Vorgängen, nämlich der Einwirkung der Blutbewegung und Blutwärme auf die Sinnesorgane in Zusammenhang stünden, und daß sie auf alle diese Zusammenhänge hin untersucht werden müßten.“⁹ Ő kísérli meg tehát először az álom pszicho-

⁶ Lehmann, i. m., 64. l.

⁷ Freud, S., *Die Traumdeutung*, Leipzig, 1900, 2. l.

⁸ Friedländer, i. m., 4, 183. l.

⁹ Binswanger, *Wandlungen in der Auffassung des Traumes*, Berlin, 1928, 4. l.

logiáját és fiziológiáját megfogalmazni.¹⁰ Ez a két filozófus határozta meg az utat, amelyen mindmáig a kutatás halad, de az irányt is, amelyet a későbbi filozófusok nagyrészen követtek. Az álom és a jövődőlés tovább is tárgya volt a filozófiának. Az álmot a jövő jósjelének tartották *Sokrates*, *Zeno*, a *Régi akadémia*, a *peripatetikusok* s főleg a *stoikusok*.¹¹ Az epikureisták, kynikusok s az Új akadémia tagadták az álmok jóslókéességét, mint minden jövődölést egyáltalán.¹²

Hogy mennyire elterjedt s a görög lélekben milyen mélyen gyökeret vert az álom jóslóerejébe vetett hit, bizonyítja a „Tempelschlaf”.¹³

Az álomfejtés meghódította az egész görög világot. Megtaláljuk bőven a nyomát a drámai költészetben *Sophokles*, *Euripides* és *Aischylos*nál.¹⁴ Sokat szerepel *Sappho* költészetében is az álommotívum.¹⁵

Minden görög városban számos hivatásos álomfejtőt találunk. Mert „amint az istenség aranyat, ezüstöt, rezet, vasat hiába teremtett volna, ha nem tanított volna meg minket arra, hogy juthat az ember ezeknek az ércnek a lelőhelyeihez” épúgy hiába adta volna az álmokat, ha az álomfejtők magyarázataikkal nem segítettek volna az istenek álomban kinyilatkoztatott akaratának megismeréséhez.¹⁶ Nem volt hiány azokban sem, akik az álomfejtéseket könyvben gyűjtötték össze, az ú. n. *álmoskönyvben*. Plutarchos

¹⁰ B i n s w a n g e r, i. m., 4. 1.

¹¹ C i c e r o, i. m., 1, 3. fejezet.

¹² G r u p p e, i. m., 147. 1.

¹³ „Die Griechen begnügten sich nicht damit, daß gelegentlich die Götter im Traum ihren Willen oder die Zukunft künden, sondern sie suchten solche Träume herbeizuführen durch den Tempelschlaf: wer sich im Heiligtum gewisser Gottheiten zum Schläfe niederlegt, dem erscheint der Gott, der im Tempel verehrt wird im Traum, und er gibt so dem Trägenden den gewünschten Rat.“ Samter, E., Die Religion der Griechen, Berlin, 1925, 40. 1.

¹⁴ S c h m i d — S t ä h l i n, Geschichte der griechischen Literatur, München, 1929—34, 2 kötet, 2 rész, 107. 1.

¹⁵ Schmid — Stähl III, i. m., 1. kötet, 1. rész, 420. 1.

¹⁶ C i c e r o, i. m., 1, 51. fejezet.

adataiból értesülünk (Aristides, 27.), hogy már a Kr. e. V. században voltak álomfejtő táblák.¹⁷

Nehéz eldönteni, hogy kitől származik az első álmoskönyv. N o p f n e r szerint P h e m o n o e, A p p o l ó n leányától.¹⁸ Többben a sophista A n t i p h o n t említik az első álmoskönyv írójának.¹⁹ Bárki indította is útjára az álmoskönyv-irodalmat, hamar követőkre talált. Érdekes megjegyezni, hogy sok álmoskönyv filozófusoktól (stoikusoktól) származik. Csak egy pár nevet említünk itt meg, akik ezen a téren kitűntek: K l e a g o r a s, telmessosi A r i s t a n d r o s, P h a l e r o n, C h r y s i p p u s.

Egyre több álmoskönyv-író említhetnénk meg a Kr. u. I—II. századból. Ekkor érte el a jóslási láz a csúcspontot. Rése volt ebben a theozófiának és mystikának, de a két filozófiai iránynak, az új-pythagoreizmusnak és új-platonizmusnak is.²⁰

Mindezeknek a hatásoknak és befolyásoknak utolsó találkozásából és egyesüléséből született meg a görög irodalomnak a legjobb, legtökéletesebb álmoskönyve. írója az ephesosi A r t e m i d o r o s. Körülbelül Kr. u. 135—200 között élt.²¹ „Er betrachtete den ihm gewordenen Beruf, die Kundgebungen der Gottheit auszulegen, wie ein Priestertum. Seine Wissenschaft war ihm heilig.“²² Ez meglátszik könyvében is. Hosszú éveket töltött el kutatással, tanulmányozta az addigi összes álmoskönyveket, felkereste a jósokat és álomfejtőket, hogy azoktól is tapasztalatokat nyerjen.²³ Ilyen alapos előkészületek után írta meg ötkötetes művét. Az első könyv elején hosszabb bevezetést ad az álmok keletkezéséről, és azok osztályozásáról. Megkülönböztet álmokat és álomlátásokat. Az álmok

¹⁷ B i n s w a n g e r, i. m., 3. 1.

¹⁸ P a u l y — W i s s o w a, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1937, 2. 12, 2234. I.

¹⁹ C h r i s t, W., Geschichte der griechischen Literatur, München, 1912—25, 1, 550. I.

²⁰ L e h m a n n, A., Aberglaube und Zauberei, Stuttgart, 1925, 37. 1.

²¹ K r a u s s, Fr., Das Traumbuch des Artemidoros, Stuttgart, 1881, VI. 1.

²² F r i e d l ä n d e r, i. m., 4, 186. 1.

²³ B u r c k h a r d t, J., Griechische Kulturgeschichte, Berlin—Stuttgart, 2, 301. 1.

jelentéktelenek, minthogy a napi események, vágyak, érzések és testi jelenségek az okai, csupán a jelenre utalnak.²⁴ Az álomlátás ezzel szemben igen jelentős. A lélek tevékenysége folytán jön létre. Az álomlátások két nagy csoportra oszlanak: a teorematikus álomlátások, amelyek teljesen megfelelnek a valóságnak és az allegorikusok, melyekben a látottak képletesen mást fejeznek ki.²⁵ Csoportosíthatók azonkívül az álomlátások a szerint, hogy előre kért, vagy az istentől váratlanul küldött, hogy örvendetes vagy rossz, keveset vagy sokat jelentők stb. az álomlátások. *Artemidoros* álomfejtésének óriási jelentősége abban rejlik, hogy az álmokat megokolni igyekszik²⁶ az associatio elve alapján.²⁷ Igen sok álmot a görög babona-világból vett példával és elgondolással okol meg.²⁸ Márcsak ebből a szempontból is igen fontos ez a mű. S bár kétségtelen, hogy a későbbi álmoskönyvirodalomhoz sok anyagot szolgáltatott, mégsem lett nagyon népszerű és elterjedt, mivel hosszúnak, aprólékosnak, nehezen kezelhetőnek bizonyult.

Az *Artemidoros* utáni álmoskönyv-irodalom újat anyagban már nem hozhatott, csupán elrendezésben. Ilyen szempontból jelent eltérést *Astrampsyschos* metrikus álmoskönyve, amely igen sok utánzóra talált és sok kéziratban maradt fenn.²⁹ Jellegzetes ezenkívül, hogy nála a pogány elem keresztény alapon jelenik meg.³⁰

Szintén szerkezeti újítást találunk annál az álmoskönyvnél, mely *Dániel* prófétát vallja írójának, és Nabuckodonozor számára íródott. Prózában foglalja a-b-c sorrendbe az álmokat, amelyek keleti és görög forrásokra engednek következtetni.³¹ Ezt a könyvet könnyebben lehetett kezelni és

²⁴ Krauss, i. m., 5. 1.

²⁵ Krauss, i. m., 5. 1.

²⁶ Krauss, i. m., 5. 1.

²⁷ Freud, i. m., 74. 1.

²⁸ Ries s, E., Volkstümliches bei Artemidor, Rhein. Mus., 1894 (49), 177. 1.

²⁹ K r u m b a c h e r, K., Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897, 630. 1.

³⁰ G o l l h a r d t, O., Die Traumbücher des Mittelalters, Eisleben, (Progr. des Luthergymn.), 1912, 13. 1.

³¹ F ö r s t e r, i. m., 58 11.

megérteni s ezért hamar elterjedt. A VII. századból származik egy latin fordítása, amelynek alapján a középkorban számos kézirat és fordítás készült.³²

Az utolsó görög nyelvű álmoskönyv, amely említésre méltó, A c h m e t álmoskönyve. A IX. századból való. Egy arab írta a K a l i f a első miniszterének, M a m m u n számára, s később fordították le görögre.³³ A könyv 504 tárgyi szempontból rendezett fejezetben adja a megfejtéseket. A c h m e t álmoskönyve a középkor folyamán nagy népszerűségre tett szert, sok fordítását ismerjük.³⁴

Ezzel a könyvvel le is zárjuk a görög álomfejtés és álmoskönyv több mint ezer éves gazdag történetét. Tagadhatatlan, hogy a görög álmoskönyv kijelölte az európai álmoskönyv útját.

Talán kevés olyan esetet tudnánk felsorolni, amikor a görög szellem, irodalom, kultúra nem gyakorolt a rómaiakra hatást. Az álmoskönyv egyike ezeknek a keveseknek. A római álomfejtés aránytalanul eltörpül a görög mellett. Senki sem állíthatja, hogy nem hittek az álomjósolásban, részben az álom egyetemes jellege miatt, részben az itál vallás miatt, mely át volt itatva a démonizmustól.³⁵ Az álomba vetett hit mellett szól az első századok történelmi irodalma is.³⁶ A rómaiak azonban mindjárt a kezdet kezdetén határozottan egy másik fajta jóslási módot részesítettek előnyben.³⁷ Ez a mádjárlás volt. Így az álomfejtés már a kezdetben nem mutatta azt a fellendülést, mint a görögöknél. Változás állt be részben azonban a III. században épen görög hatásra. A mádjárlás mellett a görög varázsszerek sokkal egyszerűbbek, a nép számára hozzáférhetőbbek voltak. Hamar elterjedtek Sybillának a jósszövegei s ezekből már ki-ki maga tudta a jövőjét megfejteni. A II. században pedig már mindenki ismerte az egyiptomi és babilóniai kaldeusokat. A rómaiak

³² F ö r s t e r, i. m., 58. 1.

³³ D r e x l e r, Fr., Das Traumbuch des Achmet, 1909, 3. 1.

³⁴ G o t t h a r d t, i. m., 2. 1.

³⁵ N e g e l e i n, J., Zur Herkunft und Wanderung des indischen Traumaberglaubens, Zschrift d. Ver. f. Volkskunde, 1916, 255. 1.

³⁶ F r i e d l ä d e r, i. m., 184. 1.

³⁷ M o m m s e n, T., Römische Geschichte, Berlin, 1888, 1. 168. 1.

itt is elsősorban ezeknek az astrológiai tudása iránt mutattak érdeklődést.³⁸ Így az álomfejtésnek nem nagy szerep jutott. A tudományos kutatás is elhanyagolta. Csak azt tudjuk, hogy Nigidius Figulus írt egy fejtegetést az álmokról.³⁹ A legértékesebb minden szempontból C i c e r o „De divinatione“ című munkája, melynek első könyvében kimerítően tárgyalja a jóslások és az álomfejtés történetét, a másodikban pedig hosszan felsorakoztatott világos érvekkel mutat rá arra, hogy nem isteni erő hozza létre az álmokat, s hogy az álmokra egyáltalán nem kell adni. Nem ismeri el a jóslást s rámutat arra, hogy a jövődő ismerete mitsem használ.⁴⁰ A gyógyításnál a rómaiak néha tekintetbe vették az álmok jelentését. Az irodalomban szintén kevés nyomát látjuk. Latin álmoskönyvről nem tudunk.

³⁸ T e u f f e l, W. S., Geschichte der römischen Literatur, Berlin-Leipzig, 1916, 1, 110. 1.

³⁹ S c h a n z — H o s i u s, Geschichte der römischen Literatur, München, 1927—35, 1, 552. 1.

⁴⁰ C i c e r o, i. m., 2, 60. 65. 3. fejezetek

A németországi álmoskönyvek.

A magyarországi német álmoskönyvhöz vezető útnak csak a felét tettük meg, ha megállunk a görög és feltételezett latin álmoskönyvnél. Ismernünk kell a németországi álmoskönyv történetét is. Kerülhettek ugyanis hozzánk álmoskönyvek Németországból. Ép ezért szükséges, hogy visszanyúljunk a germán korba is és vizsgálat tárgyává tegyük, hogy mit hozott, örökölt a németiség ebből a szempontból.

Az ősi emberi vonásokat megtaláljuk a germánoknál is. Őket is hajtja az ösztön, hogy jósjelekből megtudják a *jövőt*, őket is sarkalja a vágy, hogy összeköttetésbe kerüljenek azokkal a titokzatos erővel, amelyek a világot mozgatják.¹ Ezt az összeköttetést szerintük az álom képes létrehozni. Az álmot a lélek munkájának tulajdonították. Ezt bizonyítja az északi népeknél a „Fylgja“, aki állandóan ott van az embernél, tehát a lélek, amely aztán néha láthatóvá lesz.² Voltak azonban olyan szellemek is, amelyek félelmetes nyomasztó álmokat hoztak, ezek voltak a lidércek. (Alpgeister.)³ Megjelentek azonkívül másoknak a lelkei is.⁴

Ismerünk a germánoknál férfiakat, elsősorban a túlnyomórésztben azonban asszonyokat, akik különös jóstehetőséggel rendelkeztek, akiknek a szellemek, minthogy gyakran folyamodtak hozzájuk, többször is megjelentek és közölték a *jövőt*.⁵ Ezek a jósnők szinte külön papi osztályt alkottak.

¹ Schneider, H., Germanische Altertumskunde, München, 1938, 292. 1.

² G o l l h e r, W., Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig, 1895, 98. 1.

³ Meyer, R. M., Altgermanische Religionsgeschichte, Leipzig, 1910, 112. 1.

⁴ Meyer, R. M., i. m., 112. 1.

⁵ N e g e l e i n, i. nx, 256. 1.

Ők fejtették meg a kevésbé érthető, inkább rejtélyes álmokat, bár általában mindenki tudott álmot magyarázni.⁶ Ebből arra is következtethetünk, hogy nem voltak rendszeres megfejtési szabályaik.⁷ A germánokat is nem egyszer rábírta a kíváncsiság és érdeklődés, hogy álmot erőszakoljanak magukra s így a *jövőt* megtudják.⁸

Mindezt tekintetbe véve, elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az álom ne hagyott volna nyomokat a germán költészetben. Bizonyítékokkal azonban, sajnos, alig rendelkezünk. Az álomra vonatkozólag meg kell elégednünk egy néhány álomverssel, melyek néha sajátos egyéni stílusban vannak írva. Ismerünk azonkívül az északi irodalomban egy „Álomdal“-t, amelynek vezérgondolata egy elég körülményes álomfejtésben megnyilvánult jóslás. Gudrun és Brunhilde nevét találjuk felemelítve benne és Krimhilda álma képezi az alapját.⁹

Az északi germánoknál csupán az izlandiak jönnek számításba. Az ő mondairodalmukban látszik meg igazán, hogy milyen jelentős szerepet játszott a germánoknál az álom.

Ha egy lépéssel közelebb jövünk és az ó-német irodalmat akarjuk tekintetbe venni, nem szabad szem elől tévesztenünk a kereszténységet, mely ebben az időben vívta meg harcát a pogánysággal. Bár végeredményben győztesen került ki ebből a küzdelemből, a győzelem nem volt teljes. Számos pogány szokás megmaradt, amit nem tudott megsemmisíteni. A keresztény formába, alakba öltöztetett szokások is még hosszú ideig megtartották pogány színezetüket. Legnehezebb volt a dolga a babonával, démonhittel szemben, amely egész Európát és Keletet félelemben és rettegésben tartotta. Némi- leg sikerült itt ezt az örületet enyhíteni: zsinati határozatokkal, pápai rendeletekkel. A világi hatalmak is támogatták ezeket a kísérletezéseket. Nagy Károly például egy kapitu-

⁶ Golther, i. m., 659. l.

⁷ Lehmann, A., Aberglaube und Zauberei, Stuttgart, 1925, 97. l.

⁸ Hoops, J., Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Strassburg, 1911—13, 4, 505. l.

⁹ Heusler, A., Altgermanische Dichtung, Berlin—Neubabelsberg, 1925, 177. l.

larében megtiltotta a varázslást, mágiát és az álomfejtést.¹⁰ A pompa és a szokások táplálékot nyújtottak keresztény részről is az eddigi babonának¹¹ s az ördögben való hit fontos eleme lett a boszorkány-tannak.¹²

Az álom szerepe nem változott, sőt megerősödött. Mert maguk a keresztények is hittek abban, hogy nemcsak az Isten, de a démonok is küldenek álmot.¹³ (Tertullianus, *De anima*, 46 és következő fejezetek.) így keveredtek tehát keresztény és germán elemek és nem áll az a vád, hogy az előbbieket teljesen megsemmisítették a germán lényeket, *kultúrát, szokást, szellemet*. Tovább éltek a népben a pogány mythos elemei.¹⁴

Erre bizonyítékul szolgálnak az irodalmi emlékek, jóllehet ezeknek feljegyzői majdnem kivétel nélkül papok voltak. A kereszténységnek érdeke volt, hogy pogánytárgyú költészet és általában mindaz, ami a pogány múlt, szokásokra emlékeztet, ne kerüljön feljegyzésre. Az álom mégis kivételt képezett, minthogy a papság körében nagy hitele volt. Erre szolgáljon bizonyítékul pl. a „Vita Anscarii“ Rimberről, a IX. századból.¹⁵ Anscariusnak úgyszólván az egész életét álmok irányították. Az apáca Wiborada egy ilyen álom alapján jósolta meg a X. században a magyarok betörését.¹⁶ Hogy általában ilyen nagy súlyt fektettek az álmokra, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az Ótestamentum és Újtestamentum alapján hittek az isteni álmokban. Itt kell megemlítenünk a D á n i e l-álmoskönyveknek a IX. századtól kezdve számos kéziratát és másolatát, minthogy ezek is szintén a szerzetesek munkái.¹⁷

Míg a szigorú reform, amely a X. század végén meg-

¹⁰ B ä c h t o l d — S t ä u b l i, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin—Leipzig, 1927, 2, 75. 1.

¹¹ S t e i n h a u s e n, G., Geschichte der deutschen Kultur, Leipzig, 1936, 1, 4. 1.

¹² Meyer, C., Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 299. 1.

¹³ F r i e d l ä n d e r, i. m., 4, 184. 1.

¹⁴ K l e t t e r, P., Deutsche Kultur, 1934, 39. 1.

¹⁵ E b é r t, M., Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande, 1880, 3, 466. 1.

¹⁶ E b e r t, i. m., 3, 466. 1.

¹⁷ F ö r s t e r, i. m., 55. 1.

indult, a kolostori életet és szellemet emelni és tökéletesíteni akarta, addig a kolostor falain kívül az új veszély, a boszorkány-őrület kezdett szárnyrakapni.

Táplálói voltak először is a keresztes hadjáratok, amelyek bőven hoztak Keletről babonás tudományokat. Új anyagot szolgáltatott a babonának az eretnesség, amelyik az évezred fordulón lépett fel az Egyházban.¹⁸ Ebben az időben nyomult előre Dél-Itáliából és Spanyolországból a zsidó-arab babonavilág is.¹⁹ A mórok útján pedig a mágikus és természettudományok terjedtek el.²⁰ A mágia és varázslásra a boszorkányok felfedezésénél volt nagy szükség, valamint az okozott károk helyrehozatalánál. Szintén nagy fontosságot tulajdonítottak akkoriban az astrologiának. Itt hozták össze az álomfejtést a csillagmagyarázással. Az a nézet alakult ki, hogy a csillagoknak és a holdnak az állása és járása befolyással van az álmokra²¹ és az álmok jelentése is másképp alakul. A breslauer egyetem egyik kódexének első lapján, amelyik a XI. századból való, érdekes utalást találunk arra vonatkozólag, hogy hogyan kell az álmat a hold állása szerint megfejteni.²² A megfejtés alapja az az általánosan elterjedt hit, hogy a növekvő hold gyarapodást és áldást, a fogyó hold pedig veszteséget és balszerencsét jelent. A holdnak az álomra való hatásáról azonban mindeztideig nem volt szó, még az ókorban sem. így — W ü n s c h Rikárd szerint — az utasítás egy német vagy angol szerzetestől származik „der einen Volksglauben seiner Heimat aus der Muttersprache ins Lateinische übertrug.“

Amint látjuk, az álom szerepe a reform ellenére sem csökkent a kolostorokban. Ismét utalunk a D á n i e l-kéziratokra és másolatokra. A c h m e t álmoskönyvének első latin fordítása is ebbe a korba esik.²³ (Thusens Leo -tól 1160.)

¹⁸ Meyer, C, i. m., 302. 1.

¹⁹ Buchberger, Lexikon für Kirche und Theologie, Freiburg im Breisgau, 1933, 5, 1. 1.

²⁰ Lehmann, i. m., 165. 1.

²¹ Binswanger, Wandlungen in der Auffassung des Traumes, Berlin, 1928, 24 1.

²² W ü n s c h. Volkstümliches aus alten Handschriften, 89. I.

²³ Gotthardt, O., Die Traumbücher des Mittelalters, Eisleben, 1912, 2. 1.

Egy egész sereg kisebb álomfejtő gyűjtemény forgott a középkorban közkézen, melynek írói, illetőleg másolói is csak szerzetesek lehettek. Ezeket az álmoskönyveket általában két csoportba osztják: az egyikbe Astrampsychos, Nikephoros, Germanos álmoskönyvei, a másikba a Dániel-álmoskönyvek változatai és másolatai tartoznak.²⁴

A XIII. században megenyhül a kolostori élet szigorú fegyelme. A papság tekintete ismét a külvilág felé fordul s meglátja a varázslásnak, mágiának, démonhitnek és babonának az örületét. Ez a tény irodalmilag egy igen fontos eseményhez vezet: „Das Eindringen weltlicher Stoffelemente in die Klerikerdichtung.“²⁵ Erre a legvilágosabb példát Heisterbach Cézár Dialogusa szolgáltatja. Ismét megjelenik a hit a démonokban és démoni álmokban a kolostorban.²⁶ A papság figyelme a népi babonákra irányul. A prédikációkban is találunk erre elég bizonyítékot.²⁷ Regensburgi Berthold²⁸ is gyakran rátér a népnek babonáságaira és csodavágára.

A XIV. század változást hozott abból a szempontból, hogy a költészet a világiak kezébe került. A szerelmi és eposzköltészet megőrizte kapcsolatát a múlttal. Ezért bőven találunk a német hősi eposzokban olyan eseményeket, amelyeknek megindítója vagy megjósolója az álom volt. Pl. vegyük Krimhilda álmát. Itt még a germán felfogás érvényesül, hogy az álmok az istenek parancsát követik és mint madarak repülnek el az emberhez.²⁹

A lovagvárok körül kialakult a városi élet, mely alapja lett egy új társadalmi osztálynak, a polgárságnak. Új életforma, új igények, új kultúra, új irodalom keletkezett. Természetes, hogy az irodalmi szükségletet sem a kolostori költészet, sem a lovagköltészet már nem elégíthette ki. Új írói

²⁴ G o l l h a r d t, i. m., 3. 1.

²⁵ S e h n e i d e r, N., Heldendichtung, Geistlichendichtung, Ritterdichtung, Heidelberg, 1925, 144. 1.

²⁶ Meyer, C, i. m., 190. 1.

²⁷ Helm, K., Volkskundliches aus mittelalterlichen Denkmälern, Hessische Blätter f. Volkskunde 7 (1908), 119. 1.

²⁸ S t e i n h a u s e n, i. m., I. 179. 1.

²⁹ Grimm, J., Deutsche Mythologie, 1876, 2, 959. 1.

kör alakul meg, melyben tanárokat, tanítókat, hivatalnokokat és mesterembereket találunk.³⁰ A nagyobb olvasóközönség a másolók számának a növekedését jelentette. A XV. században valóságos másoló nagyüzemeket találunk.³¹ Ezek, mint az adatokból majd láthatjuk, terjesztői lettek az álmoskönyveknek és az új olvasóközönség is befogadta azokat. Kéziratoknak nagy száma bizonyítja a D á n i e l-álmoskönyvek elterjedtségét. A XIV—XV. század elején ezeket még legnagyobbbrészt latinul másolták le (Wolfenbütteli kézirat).³² Latin nyelvű egy lipcsei (1490), és egy augsburgi (1497) ösnyomatvány, de 1441-ből már találunk fordítást egy berlini kéziraton, sőt a megfejtések párosrímekben vannak írva.³³ Majdnem mind a 136 megfejtés mellett latin széljegyzetek találhatóak. Ez a fordítás csak szemelvényes. Az első teljes fordítás egy nürnbergi kiadónál jelent meg a XVI. század elején. „Az előbb említett berlini kéziraton van még egy próza-álmoskönyv, amelynek a megfejtései csak részben egyeznek az előbbivel.³⁴ A latin álmoskönyv a-b-c sorrendje természetesen a fordítás következtében megbomlott. Későbbi, XV.—XVI. századbeli álmoskönyvek azonban már a német szövegnek megfelelően betűrendbe szedve jelentek meg. (Pl. a nürnbergi könyvnyomtató, Gutknecht F. 1500-ban, a kölni Q u e n t i 11 H. 1500-ban és a lipcsei Brandis N. 1500-ban kiadott álmoskönyvei.) Hogy ebből a D á n i e l-álmoskönyvből csak pár töredéket sikerült megtalálni, alapul szolgálhat talán azon feltevésnek, hogy nagy kereslete és sűrű forgatása miatt nem maradt meg több ép példány az utókor számára. Graff u n d e r szerint³⁵ a Somnia Danielis anyaga egyharmad részben középkori latin álmoskönyvekből való (főleg N i k e p h o r o s és A s t r a m p s y c l i o stól), egyharmad részben a megfejtéseket A c h m e t álmoskönyve szolgáltatta, a többi

³⁰ Merk er, P., Das Zeitalter des Humanismus und der Reformation, Zschrift f. Deutschkunde 42 (1928), 338. 1.

³¹ S t e i n h a u s e n, i. m., 1, 275. 1.

³² F ö r s t e r, i. m., 59. 1.

³³ G r a f f u n d e r, Daniels Traumdeutungen, Zschrift f. dt. Altertum und dt. Literatur, Neue Folge 36 (1906), 507. 1.

³⁴ G r a f f u n d e r, i. m., 507. 1.

³⁵ G r a f f u n d e r, i. m., 515. 1.

magyarázatot a néphitből és babonából *Tette* a szerző. A betűrendbe szedett álmoskönyvben az egyes álmokat könnyen meg lehetett találni, a megfejtések pedig egyszerűek, világosak és könnyen érthetőek voltak. Mindez nagy előnyt jelentett az *Artemidoros*-féle álmoskönyvvel szemben, mely túlságos részletes, aprólékos magyarázataival nem volt alkalmas népi használatra. A *Dánie* 1-álmoskönyvek terjesztéséhez hozzájárult a nyomdák gyors szaporodása. Az is bizonyos azonban, hogy mostantól sokkal jobban tértek el az új kiadású könyvek az eredeti formától, minthogy a kiadók a maguk kénye-kedve szerint változtattak, pótolnak, kihagytak az egyes kiadásoknál. Az így szétszóródott *Dánie* 1-álmoskönyveket tekinthetjük az összes európai álmoskönyvek összforrásának.³⁶

Ettől az általánosan elterjedt álmoskönyvtől eltérő igen érdekes álomfejtési módot és könyvet ismerünk meg a heidelbergi egyetemi könyvtár egyik XV. századi kéziratából.³⁷ Itt ezt találjuk: *Auslegung der Träume. Hie hebent sich an die auslegung der trawn die sand Joseph tichtat in dem charcher da er gevangen ward von dem chunig phareo Item das dir trawmt ain haimleicher traw So nym ain puch bas puch vn sprich darob ein pater noster vn ain Aue Marie vn treistund in nomine p. et f. et s. s. amen.*

E das dw das puch auftust zu dem triten mal so wirff das puch auf vn den ersten puchstaben in der ersten zeil den merk Ist ain A das pedeid gelück vn ain sáligs leben. Ein B pedeit herschaft vber das follich ein C pedeyt plintnüz der herzen D pedeyt — Ein Y pedeyt merung der sunden ain Z pedeyt rainings leben in got vn verbandel der sund. Amen.“

E szerint az itt található megfejtések egyiptomi Józseftől származnak. A megfejtések előtt találunk egy rövid használati utasítást. Ha titokzatos álmot láttunk és jelentését tudni akarjuk, veszünk egy könyvet (tetszés szerint) s mielőtt kinyitjuk, elmondunk felette egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet és háromszor a keresztség szövegét. A fellapozott

³⁶ Förster, i. m., 58. l.

³⁷ Katalog der Handschriften der Univ. Bibi. in Heidelberg, Heidelberg, 1887, 1, No. 351.

oldal első sorának első betűjét pedig megkeressük az álmoskönyvben az a-b-c sorrendben. Itt tehát csak az egyes betűket találjuk meg és azok után áll egy megfejtés. Ehhez hasonló álmoskönyvet az eddigi irodalomban sehol sem láttunk, s így valószínűleg itt sajátos, eredeti német álmoskönyvvel van dolgunk.

Ebben a korban is épúgy, mint évszázadokon keresztül azelőtt foglalkoztatta az álom problémája a tudósokat is. Főleg astrológusok és orvosok érdeklődését kötötte le. A heidelbergi egyetemi könyvtár egyik kéziratában orvosi tanulmányok gyűjteményében találunk többek között egy fejtegetést az álomról.³⁸

Maguk a hitújítók sem hagyták figyelmen kívül és tárgyalás alá vették épúgy, mint a néphit és babona körébe tartozó összes jelenségeket.

Nézzük meg talán, hogy Luther Márton milyen álláspontot foglalt el ezekkel szemben. Ha arra gondolunk, hogy Luther hitt az ördöggel való egyezés lehetőségében, hogy szerinte boszorkányok és varázslók valóban káros hatást tudnak gyakorolni, megértjük, hogy az aggasztó álmokat az ördög befolyásának tulajdonította. „Neque tarnen omnia somnia contemnenda sunt“.

— „Luther mußte das schließlich zugeben, denn er konnte die Stellen in der Bibel doch nicht weglegen. Der Grund, weswegen Luther hauptsächlich so gegen den Glauben an Träume eiferte war der, daß man darauf verfallen war, Bücher darüber zu schreiben. Diese verbreitete Unsitte der Traumbücher mußte Luther bekämpfen, weil er überzeugt war, daß in jedem einzelnen Falle die Erfahrung entscheiden müsse, daß es aber keine allgemeine Lehre gebe.“³⁹

Az új vallások nem hoztak enyhülést a babonavilágban. Egyre többen akadtak azonban olyanok, akik felemelték szavukat a varázslások, jóslások ellen (Wier J., Erastus

³⁸ Katalog der Handschriften der Univ. Bibi. in Heidelberg, 1. No. 282.

³⁹ Klinger, K. Luther und der deutsche Volksaberglauben, Berlin, 1Q12. 95. 1.

Th., S p e e Fr., Praetorius J.)⁴⁰ A jóslások ellen ír A g r i p p a „Eitelkeit“ című könyvében: „Unter die Künste der Wahrsagung wird gezählt die Physiognomie, Chiromantia, Aruspicia, Oneirocritica, Alle diese Kunststücke kommen nicht aus einer rechtschaffenden Doctrin her, bestehen nicht auf guten und gewissen Gründen und Rationen, sondern sind bloße Mutmaßungen aus verborgenen Sachen, zufälligem Glücke.“⁴¹

P e u c e r Gáspár a Szentírás szavaira támaszkodva, int minket, hogy ne higyjünk az álmoknak.⁴²

Ezeknek a hatása csak később jelentkezhett. A Danié l-f éle álmoskönyvek nyomait azonban megtaláljuk továbbra is. (Auslegung der Träume Daniels, Strassburg, 1500, H u p f u f f Mátyás,⁴³ Somnia Danielis, etwa 1501.⁴⁴ Somniorum interpretatio Luculentissima, Strassburg, 1506.⁴⁵ Sytz Alexander von Marpach: Ein schöner tractat darynnen begriffen ist Die art und vrzach des Traumes.)⁴⁶ A Weller Repertórium typographicum-ban⁴⁷ érdekes bizonyítékok vannak arra vonatkozólag, hogy egyes könyvkiadók mennyire szorgalmazták a D á n i e l-féle álmoskönyvek kiadását. Az augsburgi Sch ö n s p e r g e r Hans der Junge-nél megjelent az „Auslegung des prophetten Daniel von den trömen. Die er gegeben hat dem großmechtigsten könige Nabuchodonosor,“ 1511, 1517, 1521 és cca 1526-ból. Az a körülmény, hogy aránylag gyors egymásutánban ily sok kiadás jelent meg, bizonyítja az álmoskönyv iránti érdeklődést. Csak arra nem si-

⁴⁰ B e c h t o l d — S t a u b l i, i. m., 1, 76. 1.

⁴¹ A g r i p p a — M a u t h n e r, Die Eitelkeit und Unsicherheit der Wissenschaften, 1913, 1, 136. 1.

⁴² P e u c e r, C, Commentarius de praecepis generibus divinationum, Wittenberg, 1580, 261. 1. ,

⁴³ D e r B u c h d r u c k d e s X V. J a h r h u n d e r t s, Berlin, 1929—1936, 172. 1.

⁴⁴ L a n g e r, C, Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts, Wien, 1913, 113. No. 145. 1.

⁴⁵ P a n z e r, S., Annales Typographie!, Norimbergac, 9, 1800, 355. 1.

⁴⁶ H i r s c h, E., Das XV. und XVI. Jahrhundert in Schrift und Druck, München, 135. 1.

⁴⁷ W e l l e r, E., Repertórium typographicum, Nördlingen, 1864, 12, 74. 126. 196. 1.

került — sajnos — adatot szereznünk, hogy egy-egy kiadás alkalmával hány példányban nyomtatták és hogy mennyi fogyott el belőle. — A babona ellen küzdők egyelőre meddő harcát bizonyítják még pl. a XV., XVI. században nagy számban elterjedt sorsvető könyvek.⁴⁸ Sőt találunk kombinált sors- és álmoskönyveket: Behardi Heu p o l d i künstlich, lustig Loßbüchlein sampt einer angehenkten Tafel von Träumen darinnen zuerkundigen was auff jeden Tag die Träume zubeuten, Frankfurt, 1593. in 8.⁴⁹

A königsbergi egyetem könyvtárának egyik kötetében találhatunk a XVI. sz. első feléből származó német álmoskönyvet: Eyn neues Traum-Büchlein. Von allerhandt Treumen auss heidnischen und Götlichen geschrifften wahrhaftige lustige und fabulische historien — sampt Daniels des Propheten Ausslegung über die Treume Nebucad-Nezars des JCunigs zu Babilonién. Ugyanitt egy másik álmoskönyvnek a felirata ez: Die Ausslegung der Treume Daniels des Prophten der da ist gewesen bey dem tagen Nabuchonodosor eyns künigs Babylonie, 1537.⁵⁰

Sőt, a kevésbé gyakori A c h m e t-féle álmoskönyv fordítására is találunk vállalkozót L e u n c l a v i u s személyében (Frankfurt, 1577).⁵¹

Egy „Geomantie“ c. könyvben (XVI. század) megemlékezik az ismeretlen szerző az álmokról. „Item was dir des nachts träumt darüber wirdt hie bedeutung, ob derselb träum möge oder solle zu fromen oder zu schaden zu gutt oder zu übel komen.“⁵²

A XVI. sz. utolsó éveire esik A r t e m i d o r o s álmoskönyvének első németnyelvű fordítása és kiadása. „Traumbuch des Griechischen Philosophi Artemidori, darinnen vrsprung, vnderscheid vnd bedeutung allerhand Träumen, wie

⁴⁸ M a j l á t h Béla, A sorsvető könyvek, Magyar Könyvszemle, 1887, 4. 1.

⁴⁹ D r a u d i u s, G., Bibliotheca librorum Germanicorum classica, Frankfurt a. M., 1611, 427. 1.

⁵⁰ G o l l h a r d t, i. m., 15. 1.

⁵¹ K r u m b a c h e r, i. m., 629. 1.

⁵² K a t a l o g der Handschriften der Univ. Bibi. in Heidelberg, II. Pal. Germ. 832.

dieselben eynen im schlaff fürkomb mögen, auss natürlichen vrsachen gründlich ausgelegt vnd erklärt worden. Samt eyner erinnerung Phil. Melanchtonis von vnderscheid der Träume zu halten seye. Strassburg gedruckt bey Th. R i h e 1, 1597. in 8°; Amberg 1600 in 8°. 1610. 8°. (Editio infrequens).⁵⁴

Nehéz volna ebből a pár adatból megállapítani, mennyire voltak az álmoskönyvek elterjedve Németországban a XV—XVI. században. Szem előtt kell azonban tartanunk, hogy mint népkönyvet sokat forgatták és használták s így könnyen elkallódott, elpusztult, továbbá, hogy akkor még nem gondoltak arra, hogy egy-egy példányt megőrizzenek az utókor számára s hogy a magán- és egyházi könyvtárak, amelyek esetleg ilyen álmoskönyveket rejtegettek, azokban az időkben igen gyakran tűz martalécai lettek.

Bizonyítékul szolgál azonban ez a pár adat arra, hogy a középkorban csak a kolostorokban forgatott és másolt álmoskönyvek kikerültek a világi életbe, olvasóra találtak a városi polgárság körében is és másolóra, illetőleg sokszorosítóra találtak a könyvnyomdászoknál. A XV—XVI. század volt az az idő, amikor az álmoskönyv a babonavilág kedvező légkörében mélyen gyökeret vert a nép lelkében, megvetette lábát a könyvnyomdáknak és könyvkiadóknak, mint irodalmi termék, amikor megalapozta jövőjét hosszú évszázadokra nemcsak Németországban, hanem azokon a vidékeken és országokban, melyek többé-kevésbé Németország irodalmi életéből merítettek.

Láthatjuk az eddigiekből ezenkívül azt is, hogy a német álmoskönyv alapja egy idegen álmoskönyv, melynek megfejtései bizonyára annyiban maradtak meg, amennyiben azok a közös emberi vonások miatt az általános néphittel meg egyező germán mythologia és későbbi német babonavilág elemeivel összeillettek. Voltak azonban olyan megfejtések, amelyeket a német kiadók és írók, minthogy nem egyeztek meg a német gondolkodásmóddal, a maguk ízlésére átfor-

⁵³ K r a u s s, i. m., XIII. 1.

⁵⁴ C a t a l o g u s Bibliographicus librorum, in Bibliotheca... Academiae Theresianae Exstantium, Wien, 1803, 4, 170. 1.

máltak. Az az új anyag, amely évszázadokon át áramlott az álmoskönyvbe, természetesen a német népi babonának és sajtóságoknak felelt meg. Így egyesültek idővel általános emberi és sajtóságos népi elemek.

Nem áll módunkban és nem is célunk a németországi álmoskönyv további történetét behatóbban vizsgálat tárgyává tenni. Csupán megfigyeljük azt, hogy egyes eszmeáramlatok milyen jelentőséget tulajdonítottak az álomnak s ezzel kapcsolatban milyen szerepet játszik az álmoskönyv, mint *népkönyv* az irodalomban.

A XVII. században beköszöntő felvilágosodás „durch ... diese neuzeitliche mechanistisch-naturwissenschaftliche Betrachtung des Menschen und insbesondere der Affekte und Leidenschaften“, az álom eredetének kikutatására, vizsgálására egy cseppet sem volt kedvező.⁵⁵ Minthogy az egész irodalom, maguk a könyvkiadók és nyomtatók ezen eszmék szolgálatában állottak, valószínű, hogy az álmoskönyvek egy kissé háttérbe szorultak.

Nem sokáig tartott azonban az álmoskönyveknek ez a mostoha sorsa. Hisz már Leibniz kivételt képez magának a felvilágosodásnak delelőjén. „Die Umwälzung, die er durch seine Lehren in der Psychologie überhaupt hervorgebracht hat, seine Nachwirkung auf Hamann, Herder und die Romantik verschaffen ihm einen überaus wichtigen Platz in der Geschichte der geistigen Atmosphäre, in der die Traumforschung erst gedeiht.“⁵⁶ B i n s w a n g e r a romantikát annak a kornak nevezi „die, als einzige, dem Traume gab, was des Traumes ist.“⁵⁷

Az álmoskönyv irodalmára a romantika a hatását a XIX. század elején kezdte éreztetni. Egy-két évtized alatt nagy népszerűsége tett szert egész Németországban. Ha csak egy pillantást teszünk a K a y s e r-féle Bücherlexikon-ba,⁵⁸ láthatjuk, hogy az 1840-es években számos nagy város (Berlin,

⁵⁵ B i n s w a n g e r, i. m., 27. 1.

⁵⁶ B i n s w a n g e r, i. m., 27. 1.

⁵⁷ B i n s w a n g e r, i. m., 35. 1.

⁵⁸ K a y s e r, CH. G.,

Lipcse, Ulm, Erfurt stb.) könyvkiadói versenyeztek az álmoskönyvek kiadásában. Változatos, egyre hosszabb címekkel igyekeztek egymást túlszárnyalni. Különböző, a múltból ismeretes jósokra, jósnőkre hivatkoztak, hogy nagyobb hitelre találjanak. Álomfejtésen kívül a lottó-játékra vonatkozólag adtak tanácsokat. A század végén az álmoskönyv mindenféle jóslások gyűjteményét tartalmazza. Lássuk pl., mi található egy 1892-ben Bécsben kiadott álmoskönyvben: „Stock's grosses, illustriertes pers.-egypt. Traumbuch, enth. die bewährtesten Traumauslegungen, nebst erfahrungsgemäss gewinnbring. Lotterie-Nummern. Nach den ältesten bisher gänzlich unbekanntem chaldäischen, pers. u. egypt. v. e. berühmten Magier herrühr. Handschriften. Nebst e. Einleitung, die Zahl und ihre Bedeutung, eine Symbolik des Traumes und beigefügtem grösseren Anhang in 14 Abteilungen, enth. die besten Lottospiel-Methoden, nach denen jedermann sein Glück machen und sich vor Verlust schützen kann. Mit 90 Illustr., bestehend im 340 Tr. bildern. 10, vielf. verb. Aufl., verm. m. sämrtl. Lottoziehgn der letzten 5 Jahre. 8°. 200. S.“ A XX. század első éveitől kezdve rohamosan csökken a kiadások száma. Az álmoskönyv — úgy látszik — egy időre visszavonul a keresett népkönyvek sorából.

A magyarországi német álmoskönyvek.

Az álmoskönyv hosszú történetét végigvezetve, eljutotunk végső célunkhoz, a magyarországi német álmoskönyvhöz. Itt a problémák nagy számával találjuk magunkat szemben. Ennek bizonyítéka az a hosszú kérdéssor, amely mindjárt a kezdetben elénk tárul. Mikor, hol és kik olvasták, forgatták Magyarországon az első német álmoskönyvet? Hol nyomtatták ezeket: Németországban, és onnan hozták be, vagy hazai nyomdában? Ha hazai nyomda terméké, a könyv írásakor teljesen egyéni utakon, egyéni elgondolások alapján járt-e el a könyv szerzője, vagy fektet-e előtte magyar vagy latin álmoskönyv, amelyet lefordított, németországi álmoskönyv, amelyet megváltoztatva kiadott? Talán könnyen lehetne válaszolni ezekre a kérdésekre, ha olyan könyvről lenne szó, melyet értékesége vagy ritkasága miatt könyvtárakban megőriztek és így bejutottak a régebbi századokból ránkmaradt könyvjegyzékekbe. De az álmoskönyv, még ha sűrűn keresett könyv lett volna is a XVI, XVII. században, — ami nem valószínű, — nem tarthatott igényt arra, hogy megkímélve a gyakori forgatástól, féltretegyék és megőrizzék.

Így tehát az első időkben — a könyvnyomtatás utáni két században — csak következtetésekkel élhetünk. Támaszul vehetnénk más népkönyveket, de egyedül a naptár-irodalom az, amelyre eddig fényt derítettek. A könyvnyomtatás előtti időket nem vesszük figyelembe, mert láthattuk, hogy Németországban is a könyvnyomtatásnak kellett az álmoskönyv terjesztését vállalnia.

Ha a nyomda az egyik feltétel az álmoskönyv létrejöttéhez, akkor a másik német olvasóközönség. Nálunk Magyarországon a legelső időkben ez a kettő szorosan egybekapcsolódott. A bárom nagyobb németlakta területegysé-

gen: Nyugat-Magyarországon, Észak-Magyarországon a Szepességben, Erdélyben a szászoknál fogadták be leg hamarabb a legnagyobb részét Németországból érkező könyvnyomdászokat. Az első könyvnyomdász, aki Magyarországon műhelyt állít fel, Hess András, német származású. Budán kezdi meg működését szerény kis nyomdájával. Hiába remélte azonban Mátyás király támogatását. A király nem elégedett meg a kezdetleges nyomda egyszerű és egyszínű termékeivel, neki a díszes olasz kódexek tetszettek s a felsőolaszországi másolóüzemekkel tartott fenn kapcsolatot. Ott irattá le a maga számára az udvarában élő tudósok, csilagászok könyveit. Onnan pedig az olasz tudósok küldték tiszteletük jeléül műveiket. Így került Mátyás udvarába Synesius Platonicusnak „Liber de vaticinio somniorum“ című munkája.¹ A könyvet Philipus \ a I o r Civis Florentines küldte el a királynak, minthogy ő érdeklődött az ilyen dolgok iránt. Ez az érdeklődés a főúri és nemesi körökben is igen élénk lehetett. Ugyanígy élt az álom jelentése iránti kíváncsiság a legegyszerűbb emberekben és a műveltebb városi polgárságban. Az utóbbiaknak volt legtöbb kilátásuk arra, hogy legelsőként legyenek azok között, akik álmaik jelentését könyvekből tudhatják meg.

A XVI. század folyamán majdnem minden nagyobb északmagyarországi és erdélyi városban megtelepedett egy-egy rendszerint német származású könyvnyomdátó. Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kolozsvár, Brassó, Nagyszében nyomdái versenyeztek egymással a hírnévért. A XVI. század második felében már Magyarország minden német városában voltak könyvkereskedők.² Ezek majdnem mind Németországból jöttek, egy részük végigjárta a nagyobb városokat és így árulta a könyvkiadó megbízásából a könyveket, majd ismét visszatért, mások egy-egy helyen letelepedve bocsátották áruba a magukkal hozott könyveket. Nagyon valószínű, hogy ilyen könyvvarusok hoztak magukkal német álmos-

¹ R u m i, G., Auszüge aus den Handschriften der Corvinischen Ofner Bibliothek, Zeitschrift von und für Ungern, hgg. L. von Schedius, 5, (1804), 162. 1., 211. 1.

² P u k á n s z k y Béla, Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn, Münster in Westfalen, 1931, 1, 148. 1.

könyveket. Ezt a feltevésünket egy adattal tudjuk alátámasztani. Kassán egy XVI. századbéli könyvkereskedő, Gallen János, raktáron levő könyveiről felvett jegyzékben ezt találjuk: „Traumbichel, 56. ex. fi. 1. d. 15.“³

Mint hogy ezenkívül sehosem találunk említést vagy akár még csak egy adatot is álmoskönyvre vonatkozólag, fel kell tételeznünk, hogy ha jutottak is Magyarországra német álmoskönyvek, akkor is csak elvétve, nagyon kis számmal.

Abban nem kételkedhetünk, hogy megvolt az érdeklődés az emberekben az álmok jelentése iránt. A mi országunk sem menekült meg a boszorkányperektől, babonaőrülettől, „az ördögös varázlás különböző formáitól. A jobbágy nép lelki szövetei még mindig régi tradíciókból táplálkoznak, melyek között ott vannak az ősi pogány hit maradványai-ként a démonológiának mindenféle sötét szokásai.“⁴ De nem kevésbé volt megfertőzve a polgárság és nemesség, úgy hogy az 1562. évi debreceni hitvallás is felemeli tiltó szavát a varázlások, boszorkányok és jóslások ellen.⁵ A jóslások közt nem találjuk felemlítve az álmofejtést; talán azért, mert nem terjedt el még nagy arányokban és még nem ismerték általánosan az álmoskönyveket, vagy tán azért, mert — és ez a valószínűbb — az álmofejtés szinte ártatlannak és ártalmatlannak tűnt fel a kockavetés, csontvizsgálás, belek kutatása stb. mellett. A nemesség jóslási vágyát a XVI. század vége felé a sorsvető könyvek elégítették ki. Ezek is német és olasz minták után készültek.⁶

Az állandó és minden térre kiterjedő irodalmi összefüggés Németország és a magyarországi németiség között a XVI. században igen erősen jelentkezett. Ennek oka az volt, hogy a magyarországi németiség, különösen a szepesi német városok lakossága igen élénk összeköttetést tartott fenn Németországgal.⁷ A legerősebb kapocs a protestantizmus

³ ifj. Kemény Lajos, Egy XVI. századbéli könyvkereskedő raktára, Magyar Könyvszemle, 1895, 314. 1.

⁴ Hóman — Szele fii, Magyar történet, Budapest, 1935, 3, 532. 1.

⁵ Hóman — Szekfü, i. m., 3. 532. 1.

⁶ Majláth Béla, A sorsvető könyvek, Magyar Könyvszemle, 1887, 111.

⁷ Pukánszky, i. m., 128. 1.

lett. Magyar és német ifjak és lelkészek egyaránt felkeresték a német egyetemeket, főleg a wittenbergit. Igen sokan elsajátították a könyvnyomtatás mesterségét és hazatérve nyomdát állítottak fel. Mások viszont saját könyvtáruk gyarapítására gondoltak és a legkülönbözőbb könyvekkel megrakodva tértek haza. Így juthatott a modori evangélikus lelkész Weber Bálint könyvtárába az a könyv, mely az 1608-i könyvbecslés alkalmával mint „Artemidorí Frauenbuch“ került feljegyzésre.⁸ Minthogy tudomásunk szerint sem az ephesosi, sem más Artemidoros „Frauenbuch“-ot nem írt, és minthogy a cikk írója megemlíti, hogy a könyvcímek a könyvjegyzékben igen felületesek, biztosra vehetjük, hogy az „Artemidorí Traumbuch“ került az evangélikus lelkész könyvtárába.

A nagy számban szaporodó protestáns nyomdák ellen a bécsi cenzúra próbált védekezni, de egyelőre kevés sikerrel.⁹ A szepességi és erdélyi nyomdák tovább működtek, fejlődtek, sőt óriási népszerűségekre tettek szert a XVII. század elején kalendáriumaiikkal. Ezeknek az eredete is Németországba vezet.¹⁰

Ezek a naptárak igen praktikusak voltak, a mellett eleget tettek a nép kívánságainak, kielégítették annak babonárahajló hitét, „csak úgy hemzsegték a babonától“.¹¹ Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy az emberek nem nagyon nélkülözték a más efféle babonás könyveket.

Az álmoskönyvet mindennek ellenére nem lehetett elűntetni a föld színéről. Sőt úgy vesszük észre, hogy a magyar álmoskönyvek eredete erre az időre esik. Az első magyar álmoskönyvet, amelyről tudomásunk van s amelynek töredékeit a Nemzeti Múzeum őrzi, 1635-ben nyomtatta F o d o r i k Menyhárt Debrecenben. Az álmoskönyv címlapján ezt olvashatjuk: „Álom könyveczke Miképpen az Éyjeli Látásokat, jelenéseket és Álmodat érteni es magya-

⁸ Chernél Kálmán, Könyvbecslés Modor városában 1608-ból, Magyar Könyvszemle, 1882, 100 l.

⁹ Pukánszky, i. m., 240. l.

¹⁰ Monsberger Ulrik, Hazai német naptáriróladalom története 1821-ig, Budapest, 1931, 8. l.

¹¹ Monsberger, i. m., 11. l.

rázni kel: Az régi és mostani új Álom-könyvekből, mellyéket az Bölcz emberek nagy mesterséggel meg irtanak, rövideden ki szedegettetett és mostan ujjonnan ki nyomtattott.“ F r a k n ó i Vilmos a Magyar Könyvszemle 1878-i számában a „könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ősnymotványok“ között megemlékezik két álmoskönyvről¹². Az egyik szerinte az 1635-ös debreceni álmoskönyvnél előbb látott napvilágot. Itt hivatkozik F r a k n ó i a fentebbi cím „mostan ujjonnan ki nyomtattott“ szavaira, tehát az 1635-ös már egy későbbi kiadás egy előbbi álmoskönyvről. F r a k n ó i szerint a másik álmoskönyvet 1635 után, de még a XVII. században adták ki. Az első álmoskönyv nyomtatási évét tehát a XVII. század első évtizedeire tehetjük. Annyi azonban bizonyos — és ez a töredékek összehasonlításából is megállapítható — hogy az első álmoskönyvtípus évszázadokra alapja és kiindulópontja lett a magyar álmoskönyvirodalomnak. Évszázadokkal későbbi magyar álmoskönyvek álmai és megfejtései teljesen egyeznek ennek az őstípusnak álmaival és megfejtéseivel. Ebben a században csak erről a három álmoskönyvről tudunk. Sajnos azt homály fedi, vajjon hány példányt nyomtattak ezekből és hány fogyott el. Ezután jó hosszú időre elveszítjük az álmoskönyvek nyomát. Ez azonban ismét nem jelenti azt, hogy nem forgattak akkor is. A németországi álmoskönyvekre is — mint tudjuk — ekkor vészes idők jártak.

Magyarországon ezalatt az idő alatt főleg kalendáriumok, sorsvető könyvek, egyéb Németországból származó verses vagy prózai népkönyvek¹³ nyújtottak szórakozást az olvasóközönségnek, és elégítették ki annak babonás hitét. „A hazai németiség népkönyvei a XVII. században a kalendáriumok és almanachok voltak.“¹⁴ A XVIII. század elején ezeknek a népkönyveknek is egyre rosszabbul ment a sorsuk. „A felvilágosodásnak a szemében a vallás egybeesett a babona kiirtandó fogalmával, a természetből eltűnt lélek

¹² F r a k n ó i Vilmos, Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ősnymotványok, Magyar Könyvszemle, 1878, 251 11.

¹³ Hóman — S z e k f ü, i. m., 3, 572 1.

¹⁴ M o n s b e r g e r, i. m., 18. 1.

egyszerű mechanizmussá aljasult, s az új világkép a leg-sivárabb naturalizmust akarta hívei lelkébe ültetni.¹⁵ A naptárak tartalma is megváltozott az új szellemi áramlat hatása alatt. Az eddigi közkedveltségnek örvendő babonás hit kezdi már „elveszteni hitelét a nép széles rétegeinél”.¹⁰

1728-ból van végre újabb támpontunk a magyar álmoskönyv számára. .... V i s k i Pál... a debreceni városi nyomdában... az álmoskönyvet ötezer példányban állította elő.¹⁷ Ez az adat megcáfolná az előbbi állításainkat a babonás néphit hanyatlására vonatkozóan, ha ugyanakkor nem tudnók azt is, hogy az ötezer példányból csak hetven fogyott el „pedig hat dénárjával árusította”. Mindebből arra következtethetünk, hogy V i s k i Pál a régebbi élénk kereslethez mérten nagy példányszámban állította elő ezeket a könyveket, számításában azonban tévedett és csak kevésen tudott túladni. Viszont azt is láthatjuk, hogy ugyanaz a nyomda többször kísérletezett egy régi terméke felújításával és hogy az álmoskönyv még a legkritikusabb időben is fennmaradt.

A felvilágosodás tehát nem tudott teljes győzelmet aratni, jóllehet segítségére sietett a babonák elnyomásában a cenzúra is. 1756-ban az állami cenzúra eltiltja a babonás, higiénikus szabályok közlését a naptárakban. Meghagyja a rendelet a könyvnyomdászoknak, „hogy a kiadandó naptárakban mindenféle alaptalan és néha erkölcsrontó történet, továbbá az érvágásra, orvosságvételre, haj- és körömvágásra, szerencsés és szerencsétlen napokra vonatkozó haszontalan és alaptalan megjegyzés és figyelmeztetés ne vetessék be.”¹⁸

A naptárak attól kezdve gyakorlatias irányba telerődtek. Szinte kárpótlásként jelent meg ugyanabban az évben ismét ugyanaz a magyar álmoskönyv, amely 1635-ben

¹⁵ H ó m a n—S z e k f ü, i. m., 5, 65. 1.

¹⁶ M o n s b e r g e r, i. m., 52. 1.

¹⁷ G u l y á s Pál, A könyv sorsa Magyarországon, Magyar Könyvszemle, 1925—24, 65. 1.

¹⁸ S c h e r r m a n n Egyed, Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez, Budapest, 1928, 35. 1.

hagyta el a nyomdát. A cenzúra az álmoskönyvet nem érintette és ez mintha csak helyettesítette volna a naptárakból elmaradó babonát. Azt ugyanis senki sem gondolja, hogy a cenzúra és a felvilágosodás együttes erővel is győzhetett volna végeredményben a nép lelkében ősidőktől fogva élő hiten. Sőt idővel a cenzúra és felvilágosodás egymás ellen fordították a fegyvert,¹⁹ a néphit, a babona pedig jól járt. A talaj érlelődött az álmoskönyv számára, az emberek figyelme lassan ráterelődött.

Egy évszázad alatt nagy változások jöttek létre a magyar szellemi és kultúréletben. Az egyre erősödő cenzúra megbénította a szellemi életet.²⁰ A könyvnyomdászat, amely a XVII. században a szepesi városok büszkesége volt, hanyatlásnak indult. Az északi városok szerepét nyugaton Pozsony és Nagyszombat, a század közepétől kezdve pedig Buda és Pest *veite* át. A hosszú rabság után felszabaduló két kis városnak még sok csapást kellett kiállnia, mégis lassan a század közepére magához ragadta a gazdasági vezetést, majd pedig a szellemi élet irányítását; ebben nagy része volt a városban és környékén letelepült németeknek.²¹ Ide is Németországból jöttek az első könyvnyomdászok és könyvkereskedők. Főleg német könyveket nyomtattak és árusítottak, magyar munkákkal keveset törődtek; a kevés magyar könyv között azonban mégis ott találjuk *L a n d e r e r* Katalin könyvjegyzékében (1777) az „álommagyarázó könyvetskét.”²²

A század második felében az erdélyi szászság is élénkebb szellemi kapcsolatot tartott fenn Németországgal.²³ *H o c h m e i s t e r* Márton tevékenysége folytán a könyvnyomdászat nagyon fellendült. Az ő könyvjegyzékén sze-

¹⁹ *S a s h e g y i* Oszkár, Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830, Budapest, 1938, 7. 1.

²⁰ *P u k á n s z k y*, i. m., 242. 1.

²¹ *P u k á n s z k y*, i. m., 228. 1.

²² *G á r d o n y i* Albert, Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, Budapest, 1917, 20. 1.

²³ *T e u t s c h*, Fr., Zur Geschichte des Deutschen Buchhandels in Siebenbürgen, von 1700 bis zur Gegenwart, 3, 29. 1.

repel először két évszázad után német álmoskönyv.²⁴ A „Traumbüchlein“, amelyet a jegyzék megemlíti, sajnos nincs meg és nem tudjuk megállapítani, honnan származik, ki írhatta. A cenzúra hol megtiltotta, hol ismét megengedte a könyvek behozatalát; a tilalom főleg akkor is csak vallási és politikai könyvekre vonatkozott, úgy hogy lehet Németországból behozott álmoskönyvre is gondolnunk, amely alapul szolgált H o c h m e i s t e r kiadásának.

Ebben az időben megjelenik az álmoskönyv a budai és pesti könyvkereskedésekben. Az Egyetemi Nyomda 1780. könyvjegyzékében láthatjuk A r t e m i d o r o s álmoskönyvének bázeli (1544) latinnyelvű és velencei (1518) görögnyelvű kiadását.²⁵ Ennek az álmoskönyvnek azonban csak kevesen vették hasznát; a nagy olvasótábor számára a L a n d e r e r -cég adott ki magyar- és németnyelvű álmoskönyvet. Az 1804-i könyvjegyzékben²⁶ két magyar álmoskönyvet találunk; egyiket 1797-ben Pesten adta ki, a másik magyar és a két német álmoskönyv mellett nincs évszám feltüntetve.

E ü s k u t i L a n d e r e r Mihály 1798-ban kiadott „Vásári könyvtár“-ban ismét megjelenik a „meg-jobbított“ magyar álmoskönyv, és „ugyan azon könyvetske németül is, in 16 to 4 kr.“²⁷ Az 1799. év újra meghozza a magyar álmoskönyvet (L a n d e r e r vagy a debreceni városi nyomda kiadása). Elvitathatatlan, hogy álmoskönyv és olvasóközönség egymásra talált. Erre a tényre a cenzúra is rájött és minthogy az álmoskönyvet káros hatásának tartotta megjött a tiltó rendelet 1803-ban.²⁸ Hatása azonban nem sokáig tartott.

²⁴ Catalogus Librorum... Bücher-Verzeichniss verlegt und zu finden bey Martin Hochmeister Kaiserl. Königl. Privilegierten Buchdrucker und Buchhändler in Hermannstadt, 1784.

²⁵ Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Budae, Anno MDCCLXXX, Pars I. 84. 1.

²⁶ Catalogus Librorum... Verzeichniss der Bücher, welche bei Johann Michael Lande r er... in Pressburg und Pest... zu bekommen: sind 1804, 33. 1., 77. 1.

²⁷ Vásári könyvtár, vagy-is rövid lajstroma azon könyveknek, melyek F ü s k u t i L a n d e r e r Mihálynak posonyi és pesti typographiájában e folyó 1798 Esztendőben ki-jöttek vagy későbbben ki-jövendenek, 8. L

²⁸ S a s h e g y i Oszkár, i. m., 54. 1.

Bár könyvjegyzékekben nem találunk említést álmoskönyvről, 1822-ben Pucz Antal (valószínűleg esztergomi pap) könyvében arról panaszkodik, hogy „sok emberek az álmokat olly fontosaknak és sokat jelentőknek tartják, hogyha lehet azokat jól feljegyzik, az ő álmoskönyvöktől kérnek tanácsot, vagy más úgy mondatott értelmes emberekől tudakozzák azoknak magyarázatát.”²⁹ E könyv írója hű képet nyújt arról, hogyan vélekedtek kortársai az álmokról: „Nagy esztelenség az álmokban hinni és magával elhitetni, hogy azok valamit jelentenek, és előre *jót* vagy rosszat jövendölhetnek. Ez a Babona egy a legrégebbiek és legközönségesebbek közül való, amelly még a mi időnkben is messze kiterjeszti Birodalmát és az Előkelőket szinte úgy, mint a tsekélyebbeket rabszolgáivá tette. Még mind hallani Urakat, Szolgákat, Dámákat és szolgálókat, a kik álmaikat emlegetik, és azokat fejtegetik. Azt gondolják, hogy némelly álmok éppen nem megvetendők, tsak hogy valaki azokat helyesen tudná magyarázni. E végre tulajdon álmok magyarázó könyvek vágnak, a mellyek erre a mesterségre tanítanak.”⁴⁰ Ilyen körülmények között nem kellett félteni az álmoskönyv *jövőjét*. Sőt, most következett el Magyarországon is az ő százada. 1830-tól a világháború végéig (1918) tart a virágkora. Kiadóra és árusítóra találnak a magyar és német álmoskönyvek főleg Budapesten, de kisebb vidéki városokban is.

Egy-egy kiadó szinte évenként újítja fel belőle készletét. Valóban népkönyvvé válik, amely alkalmasnak bizonyul nemcsak álmofejtésekre, hanem másfajta jövendölésekre, szerencsejátékokra, jóslások közzlésére is.

Annak a megállapításához, hogy az ország területén mely nyomdák és könyvkereskedések, melyik évben és milyen példányszámokban adtak ki álmoskönyveket, szükség volna arra, hogy minden nyomda és könyvkereskedés adna ki könyvjegyzéket, legalább egy-két évenként, azokban feltüntetné a könyvek kiadásának számát s ezek a

²⁹ Pucz Antal, A babonának és az ő sokféle nemeinek rövid előadása, Esztergámban, 1822, 15. l.

³⁰ Pucz Antal, i. m., 51 II.

könyvjegyzékek teljes, pontos sorozatokban meglennének. Ez azonban álmom. Mert a nagyobb nyomdák és kereskedések könyvjegyzékeinek sorozata sem tökéletes, nem egy jegyzékből pedig az álmoskönyv mint olcsó népkönyv kimaradt, vagy mint „vegyes“-nek címzett könyv nem mindig került be. Kisebb, egyszerűbb nyomdák és könyvkereskedések pedig, amelyeknek ilyen népkönyvek, naptárak, almanachok hoztak egyedül hasznot, nemigen adtak ki könyvjegyzéket.

Végül pedig, ha mindenfajta könyvjegyzéktől függetlenül egy álmoskönyv kerül a kezünkbe, örülhetünk, ha benne a nyomtató vagy kiadó nevét megtaláljuk, nemhogy az évet vagy a kiadás számát.

Ha tehát a folytonosság kedvéért a kezünkbe került könyvjegyzékek és álmoskönyvek alapján a történeti áttekintést tovább akarjuk vezetni, ezt a hiányos sort gondolatban ki kell egészíteni.

Ismét a *Landere r*-cég az, amelynek 1830. könyvjegyzékében megtaláljuk a magyar és ugyanazon a címen az 1804-es jegyzékben felsorolt német álmoskönyveket.¹ *Hartleben* pesti könyvkiadó 1831-ben lipcsei álmoskönyvet árusított.² 1833-ban Brassó tanúskodik, hogy nem feledkezett meg a német álmoskönyvről.³ Ez időből való a *Trattner-Károlyi* nyomdából „Das wahre egyptische Traumbuch von Anno 1231.“ 1843-ban Pesten „*Landere r* és *Heckenast* sajátkiadású könyvei lajstromában“ a magyar álmoskönyvön kívül két német álmoskönyvet találunk ugyanaz alatt a cím alatt, mint az 1804-i jegyzékben.⁴ Ebben az időben „Gyurián János és Bagó Már-

¹ Verzeichniss der Verlags Bücher, welche in denen k. k. Priv. *Landere r*'schen Buchdruckereyen in Pesth und Presburg... zu bekommen sind, 1830, 2. 1., 31. 1.

² Verzeichniss der Bücher... welche von July bis Dezember 1831 neu erschienen oder neu aufgelegt worden sind;... zu finden in *K. A. Hartleben's* Buchhandlung in Pesth, 1831, 168. 1.

³ *Petrik Géza*, Magyarországnek bibliographiája 1712—1860, 3, 680. 1.

⁴ *Landere r* és *Heckenast* saját kiadású könyvei lajstroma, Pesten 1843. augusztusban, 13. 1.

ton es. kir. könyvnyomó Intézetiben“ is nyomtattak német álmokönyveket.³⁵ Még a szegedi G r ü n n János is szükségét látta annak, hogy német álmokönyvet nyomtasson.³⁶ Mennyivel inkább elkelt akkor ez a könyv Pozsonyban! Itt E g g e n b e r g e r gondoskodott arról, hogy ellássa az olvasóközönséget. 1843-ból van német álmokönyv már második kiadásban, ugyanez és ugyanott 1845-ben is megjelent.³⁷ L a n d e r e r pozsonyi nyomdája is állított elő német álmokönyvet. 1853-tól Budán B a g ó Márton, Pesten B u c s á n s z k y Alajos látta el az olvasóközönséget magyar és német álmokönyvekkel, amelyeket 1856-ig évenként újból kiadtak.

Még az Egyetemi Nyomda is rászánta magát és 1854 és 1857-ben adott ki német álmokönyveket.³⁸

Különösen a B a g ó és B u c s á n s z k y-féle álmokönyvek terjedtek el az országban. 1867-ből újabb kiadásról tudunk. Ezután kissé — úgy látszik — a magyar álmokönyvek nyomultak előtérbe. Budapest, Kolozsvár, Szeged, Nagykanizsa, Debrecen stb. a megjelenési helyük. Német álmokönyvet azonban ezentúl is csak Budapesten találunk. 1890-ben Müller Ignácnál, 1894-ben M e h n e r n é l, 1895-ben pedig R ó z s a Kálmánnál, B u c s á n s z k y utódánál nyomtatnak nagy számban német álmokönyveket. 1896, 1898-ban a Központi Antiquarium, 1903-ban ismét Müller Ignác, 1908, 1909, 1912-ben B á l i n t Lajos könyvesboltjában árultak főleg Kálmán nyomdájából kikerülő álmokönyveket. 1913-ban a Központi Antiquarium felújítja álmokönyv kiadását. A háború idejéből, 1915-ből egy kis német álmokönyvről tudunk csak; Budapesten az Európa Könyvnyomda R. T. adta ki.

A magyarországi német kalendáriumok közül csupán a „Wahrsager Kalender“ 1883-i számában találtunk lekő-

³⁵ Magyar Könyvkereskedők válogatott könyvjegyzéke, 5. jegyzék: Könyveknek lajstroma, mellyek találatnak Gyúr ián János és Bagó Márton es. kir. könyvnyomó Intézetiben.

³⁶ U. o. 4. jegyzék: Verzeichnis der Verlags-Artikel in der Johann Grün n'schen kön. priv. Buchdruckerey.

³⁷ Honi irodalmi hirdető, 1842.

³⁸ P e t r i k Géza, i. m., 680. l.

zölve álmofejtéseket: „Bewährter Traumdeuter eines alten aWeibes“ címen.

A világháború befejeztével az osztrák-magyar közönség megszakadásának következtében változás állt be a magyarországi német irodalom helyzetében is. Ezt a változást megérezte az álmoskönyv is. Tudomásunk szerint azóta nyomda nem állított elő német álmoskönyveket. Könyvkereskedésekben a régi időkből visszamaradt egy-egy álmoskönyv található csak.

Hát ma egyáltalán nem olvasnak német álmoskönyveket, sőt nem is hisznek az álmokban?

Hogy ezekre a kérdésekre feleletet kapjunk, kérdőívet bocsátottunk szét a trianoni Magyarország túlnyomó részben németlakosságú falvaiba. Válaszok főleg a Dunántúlról érkeztek. Tolna, Baranya, Komárom, Vas, Veszprém, Zala és Pest megyében vannak községek, ahol a nép általánosságban vagy nagy többségben hisz az álomban. Romándon (Veszprém m.) az emberek, ha baj éri őket, az álommal okolják meg. Nagyobb számban érkeztek azonban vissza kérdőívek, amelyek arról tanúskodnak, hogy az öregek inkább, a fiatalok kevésbé hisznek az álomban; hogy az öregek álmaikkal kapcsolják össze a történeteket. Vértesbogláron (Fejér m.), Romándon és Zsibriken (Baranya m.) élnek öreg asszonyok, akik még ma is foglalkoznak álmofejtéssel. Nemesnedvesen (Vas m.) különösen néhány idős asszony nagy jelentőséget tulajdonít egyes álmoknak: zavaros víz, tííz, betegség stb. Pornóapátiban (Vas m.) inkább a halálózásra, betegségre magyarázó álmoknak hisznek, mert néhány esetben valóraváltak. Vannak falvak, amelyekben a válaszok tanúsága szerint az emberek többsége nem sokat ad az álomra, vagy ha hisz is benne, cselekedeteikre nincs befolyással. Fertőrobozon (Sopron m.) „ha elhaltakról álmodnak, imádkoznak érte, gondolván, ezt kéri.“ holtak természetesen nagy számban nemleges válaszok. Mekényes (Baranya m.) lakói nem hisznek már benne s az álmok magyarázása „csak szórakozás-számba megy.“ Torbágyon bár hisznek az emberek az álomban, az álmoskönyvet szórakozásnak használják. Németnyelvű álmoskönyv csak az öreg embereknél volt.

Hogy mi az oka annak, hogy elvesztette az álom a hitelét az emberek között, erre a feljegyzők kétféle választ adnak. „Nem a vallásosság, hanem a teljesen materialista felfogás az oka, hogy álmofejtéssel — mely mégis benső, lelki dolog — nem foglalkoznak“. (Ágfalva, Sopron m.) A másik magyarázat pedig ép a nép vallásosságának (Szakadat, Tolna m.), valamint az Egyház és iskola a babonát tűzzel-vassal irtó hadjáratának (Szigetszentmárton, Pest m.) tulajdonítja, hogy az álomba vetett hit csökkent.

Végső következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy bizonyos mértékben vesztett az álom jósló értéke az emberek szemében, csökkent ugyan a jelentősége, de még mindig nagy a tábor a azoknak, akik hisznek benne, akik az álmoskönyveket olvassák. A kérdőívek válaszaiból azt láthatjuk, hogy a német álmoskönyvek, amelyeket manapság használnak, mind a régebbi időkből, a múlt század második feléig valók. Legtöbbjéről nem tudták megállapítani a feljegyzők, hogy hol, mikor nyomtatták, mi a címük, mert első és utolsó lapjaik hiányoztak (Nemesnedves, Vas m.; Murga, Tolna m.; Bakonygyirót, Veszprém m.; Kiskassa, Baranya m.; Nyomja, Baranya m.; Mekényes, Baranya m.; Tófü, Baranya m.; Vértesboglár, Fejér m.) Sokból csak részletek vannak meg. Ez bizonyítja régiségüket. Nagyannán (Veszprém m.), Solymáron (Pest m.) és Tófün (Baranya m.) a régi B u c s á n s z k y-féle álmoskönyvből találtak egyet-egyét, sőt némely álmoskönyv tartalmi ismertetéséből is ilyenre következtetünk. Pálén (Baranya m.) R ó z s a Kálmán-féle álmoskönyvet használnak. Mekényesen (Baranya m.) németországi álmoskönyvet is talált a feljegyző: a drezdai R u d o l p h'sche Verlagsbuchhandlung kiadása. Míg újabb világháború utáni kiadású német álmoskönyvről nem tudunk, addig a magyar álmoskönyv régi állományát a kiadók néha felfrissítik (most adták ki ismételten K r ú d y Gyula álmoskönyvét.) Különösen pedig egyes újságok (Szabad szó, Igazság) naptáraikhoz álmoskönyvet mellékelnek s a nép között terjesztik.

Bepillantás az álmoskönyvek tartalmi összeállításába.

A magyarországi álmoskönyvek összefüggéstelennek, bonyolultnak látszó története mindjárt egyetemesebbnek, világosabbnak tűnik fel előttünk, ha bepillantást teszünk azok tartalmi összeállításába, összehasonlításainkat és megfigyeléseinket nem terjeszthetjük ki az összes általunk ismert álmoskönyvekre, csupán a jellegzetesebbeket vesszük figyelembe.

Bár a német álmoskönyvek tárgyalása feladatunk, meg kell vizsgálnunk különösen a régebbi (1635, 1756, 1799-ben nyomtatott) magyar álmoskönyveket, és csak ezután térünk rá a *Trattner-Károlyi*-féle, a *Bagó és Buczászky*-kiadású és a századvégéről a *Mehner*-féle álmoskönyvek tárgyalására.

Az 1635-ös álmoskönyv írója az álom magyarázatait „régies és mostani új álom-könyvekből“ válogatta, szedgette össze, „mellyeket az Bolcz emberek nagy mesterséggel meg irtanak.“ Kik ezek a bölcs emberek, hol és mikor írták ezeket az álmoskönyveket, egyelőre kideríthetetlen. Éppen így nem lehet tudni, hogy mely közvetlen forrásokra megy vissza az az álomfejtéseket megelőző útmutatás, amely az álomok keletkezéséről és felosztásáról szól. Ennek az első lapja nincs meg. A meglevő rész azonban szórói-szóra megegyezik az 1756-os álmoskönyv elején található bevezetéssel. Ebből tehát kiegészíthetjük a hiányzó részt. E szerint a könyv írója a bevezetést *Plinius* szavaival kezdi: „Az álom sok és külön-különféle és nem mindennek, hanem csak némelynek lehet igaz magyarázatja.“ „A' természet szerint való álom, amelly által minket az Isten tanít és int jövendő dolgokról“, hosszú gyakorlás folytán megérthető és megmagyarázható ép úgy, mint ahogy egyes mindennapi történetet megmagyarázhatunk másik, hozzá hasonló vagy

nem sokkal különböző történetekből. Hivatkozik továbbá az álmoskönyv írója Aristoteles, Cicero, Fabianus mondásaira. Megállapítja, hogy „némely álom csak a mindennapi tselekedeteinket forgatja; némely pedig a vérnek nagy bővségéből és tellyes voltából származik, holott az embernek az ő agya-velejét a vér megrekeszti az ő nedvességével s párájával, mellyből osztán tsudálatos éjjeli látások következnek.“

Az éjféli előtti álmokra „nem szükség számot tartani“, minthogy az emberben gyülekező „nyál“ ellepi a szívet, a vért „meg undokítja“ és a „természet ellen való gonosz páráról az agy-velője, az kiben az mi lelkünk és okosságunk vagyon, megszallja.“

Csak arra az álomra számíthatunk, amely akkor keletkezik, ha ezek a nedvességek „megemésztettek“ és „az mi \Szivünk bántás nélkül van.“

A nyálnak, vérnek és különböző nedvességeknek már az ókorban nagy jelentőséget tulajdonítottak az álmok létrejöttében¹ (lásd fentebb Aristoteles véleményét) és a négyféle temperamentum az álomban is típuskülönbséget idézett elő. Ez azonban csak későbbi álmoskönyvek bevezetéseiben van határozottan kifejezésre juttatva.

Ezután az álmoskönyv írója rátér „az éjjeli látásoknak, jelenéseknek, és álmoknak“ felsorolására és megadja „az Alphabetum rendi szerint, minden nevezetes dolgoknak, avagy az mellyek azokhoz hasonlóak az ő tulaydon magyarazattyát es értelmet.“ Sajnos azonban csak az „e“ betűig bezárólag van meg. A Fraknói által felfedezett töredék pedig csak az „u“ és „v“ betűt tartalmazza. Az első teljes magyar álmoskönyv az 1756-os. Ez magában foglalja az előbb említett két töredéket, de nem teljes egészében, hanem egyes álmok kihagyásával, amelyeket az író, illetőleg kiadó feleslegesnek tartott. Ugyancsak rövidebbre szabta valamivel a címet és a bevezetést.

Hogy az egyes álmoskönyvek közti összefüggéseket és

¹„Träume kommen nach altbabylonischer, auch sonst im Altertum weit verbreiteter Auffassung aus dem Blute.“ Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin, 1924—32, 15, 421 1.

eltéréseket megállapíthassuk, kiválasztottunk néhány gyakran előforduló álmot, s azokat különös figyelemmel kísértük.

1756

arany és ezüst	Tsalárdság
aranyat viselni	hasznos dolog
aranyad ha vagyon	jó dolog
aranyat mivelni	veszettség (veszteség)
baglyot látni	hosszú öröm
balhát sokat látni	nagy bánat
balha ha sok rajtad	híjában való remenség

1635

arany és ezüst	jó saerencse
baglyot látni	hosszú öröm
balhát sokat látni	nagy bánat
balha ha bőven raytad	hájába való remenség

1756

víz zavaros	gonoszt jegyez
vizei innya, hideg	jó
meleg	nem jó
vízben mosódni	dolgozás
vízben tisztában fürödni	egesség

XVII. századbéli töredék

víz zavaros	gonosz
vizet innia, hideg	jó
meleg	gonoz
vizben forodni	dolgozás
víz ha tetszik, hogy egh	öröm
vízben ki tiszta fürödni	egesség stb.

Amint láthatjuk, az álmok legnagyobb része megegyezik; de nemcsak kihagyásokat, hanem bővítéseket is talál-

lünk az 1756-os álmoskönyvben. Az álommagyarázatok után még a „mindennapi éhomra való Ptrüszentéseknek megfejtései“ következnek.

Az 1799-es magyar álmoskönyv megfejtéseiben nagyobb-részt követi az előző álmoskönyveket.

1756

eget látni	nyereség
fejet látni veni	ellenségét meggyőzi
fejed ha borzas	szerentse
fejed ha felettébb nagy:	békesség, szerető embernek: békétlenség, betegnek: fő fá- jás, vitéznek: fáradtság, sze- génynek: gazdagság, uzsorás- nak jó, fejedelemnek gonosz,
fogad ha kihull	egy atyád fija meg hal
fogát elől elveszteni	nehezen felejtés
fog fejr, fog aranyos	jó
fog viaszból való	szörnyű halál
gyermeket sajátját látni,	ha
férjfiú	jó
ha leány	gonosz
gyermeket játszani látni	jó szerentse

Ezek közül az 1799-es álmoskönyvben csupán csak egy tér el: fejed ha borzas: szerencsétlenség.

Azonban már a könyv címe tartalom szempontjából újításokat árul el. Itt találunk először számokat az álommagyarázatok mellett. Egy-egy megfejtés mellett 1, 2, néha 3 egy vagy kétjegyű szám áll. Ezeket a számokat tették meg a lottón.

Itt láthatjuk először a másik újítást is, a „képes Álmoskönyvetekét“. Erre már ugyan utalnak a Landerer-féle könyvjegyzékben feltüntetett, 1797 és 1798-ban kiadott álmoskönyvek címei is. A képes álmoskönyv 90 képet tartalmaz. Egy-egy képen négy tárgy látható: a kép alatt a tárgyaknak megnevezése és a kép száma áll. Az első két kép ezt ábrázolja:

kigyó	malom galambok	templom
1.		2.
óra	pincetok víz	kőhíd

L a n d e r e r erre vonatkozólag azt írja az 1798.-i könyvjegyzékében, hogy „nem a' Loteria játék, hanem a gyengébb tanuló ifjúságnak könnyebbsége volt itt a kiadónak tzéllja, mert a gyermekek ebben különbféle képeket találván, mind az olvasásra, mind pedig a számoknak ismeretére minden erőltetés nélkül játszadozva szoktathatnak.“ A felnőtt olvasóközönség azonban bizonyára a maga céljának megfelelően használta fel úgy, hogy megkereste azt a képet, melyet álmában látott és az ahhoz tartozó számot tették meg a lottón. Ez a képes álmoskönyv ettől kezdve mindenféle magyar és németnyelvű álmoskönyvnek egyaránt függeléke lett.

Az első német álmoskönyv T r a t t n e r - K á r o l y i nyomdájából került ki az 1830—40-es években: „Das wahre egyptische Traumbuch, von Anno 1231“. Hogy mennyire nem egyiptomi, az egy-kettőre bebizonyosodik, ha összehasonlítjuk az előbbi magyar álmoskönyvek egyikével. A megfejtések legnagyobb részét szórói-szóra lefordította az író, csak itt-ott hagyott el belőle, néhol pótolta hozzá újabb álmokat. Ugyanígy változatlanul megvan a képes álmoskönyv: „Träume in bildlichen Vorstellungen dargestellt.“ A képek aláírásait is természetesen németre fordította.

Schlange	Mühle Tauben	Kirche
1.		2.
Uhr	Flaschenkeller Wasser	Brücke

A bevezetést leegyszerűsítette. Elsőízben hangsúlyozza benne a temperamentumok szerepét az álmokban.

„Unterricht. Träume sind meistens Bewegungen des Gemüths und des Leibes, welche von innerlicher Feuchtigkeit des Körpers entstehen; je nachdem eine oder die andere

überflüssig ist, regieren sie den übrigen Teil durch ihre Kraft und Wirkung, zum Beispiel, wer viel gelbe Galle hat, diesem träumt meistens von Flammen, Kohlen und Zänkereien; welche Choleric oder viel schwarze Galle hatten, die sehen Rauch und Finsterniss, dicke Nebel, todtte Körper, alles ist ihnen schwarz. Ein Phlegmatischer, der viel Feuchtigkeit hat, sieht lauter Regen, grosse Wasser, Eis und dergleichen.“ Figyelmeztetésül hozzáfűzi még az író: „Daher soll niemand diess, was zum Zeitvertreib hier folget, für feste Wahrheit halten.“

Az álmoskönyv tehát csupán szórakozásul használjon. Erre a célra való az álomfejtések után következő „Natürliche Mutmassungen von des Menschen Beschaffenheit“ is. A régi horoszkópokhoz hasonlóan felvilágosítást nyerünk ebből, hogy az állatöv tizenkét jegyében született egyének lelki szempontból milyen természetűek lesznek (szelíd, haragos, vidám, bosszúálló stb.) és milyen különös képességekkel rendelkeznek majd. Ez a függelékrész is állandó kísérfje lett a későbbi német álmoskönyveknek.

Bizonyos mértékig ennek az álmoskönyvnek nyomán halad a Bagó- féle álmoskönyv. Neues ausführlich und vermehrtes egyptisches Traum-Buch vom Jahre 1231, um sein Glück auch in der Lotterie zu probieren. Ofen, 1853. Druck und Verlag von M. Bagó. A címlapon a következő két vers áll:

Das Glück ist immer kugelrund:
Oft macht man damit einen Fund.
Lieber Freund, du fragst noch wie?
Vielleicht durch die Lotterie.

Verachtet keinen Traum, denn die Erfahrung lehrt,
Dass man zu Schaden kommt, wenn man nicht an ihn hört.
Oft warnet uns ein Traum vor vielen bösen Sachen,
D'rum muss man weise sein, und keinen Traum verlachen.
Az előbbi német álmoskönyvből ismert „Unterricht“-hez hozzáfűzi a könyv írója, hogy Isten bölcs rendelése szerint minden álmot megfejteni nem lehet. „Der eigentliche Hauptschlüssel ist dazu vor unsern Augen verborgen. Man soll auch nicht zu sehr auf Träume bauen, den dieses will die Religion

ganz und gar nicht, weil dieses ein Zeichen des Aberglaubens und Heidenthums wäre.“ Ennek az álmoskönyvnek az írója is felemlíti: „Auch sind folgende Auslegungen verschiedener Träume blos trügliche Gewissheiten, nur eine Beobachtung, die sehr oft eingetroffen hat, und man kann sich dieses Buches in verschiedener Gelegenheit zum Nutzen bedienen, keineswegs aber gewisse Rechnung darauf machen.“ Ami az álmokat és megfejtéseket illeti, megállapíthatjuk, hogy itt a könyv írója egy eddig ismeretlen forrásból merített. Mind az álmok megválasztásában, mind pedig a megfejtésekben teljesen eltér az előbb említett magyar és német álmoskönyvektől. Csak ritkán találni egyezést. Bagó-féle „Traumbuch“ 1853.

(V. ö. 1756. magyar álmoskönyvet.)

Gold tragen, zeigt Glück an; graben ist Heil und Segen

Eule sehen bedeutet Unglück

Flöhe fangen, zeigt auf Unruhe; davon gestochen werden,
ist Reichtum;

Mäuse, bedeuten Gewinnst

Haupt anschlagen, ist Tod eines Verwandten; bescheeren.
Unruhe

Zähne ausfallen, ist Freude; einsetzen, Unglück; abbrechen
Verdruss

Zähne, so schlimm und hohl, gute Freunde; gute Zähne,
Sorge; lange, Trübsal; kurze, Freude.

Kinder, zeigen nichts gutes an; sterben, bedeutet Freude;
spielen sehen, Glück.

Wasser, so trübe ist, ist Unglück; helles, Glück; tiefes, Gefahr; heisses, böse Nachstellung; kaltes, Freude; gefrorenes, Glück im Reisen.

Ugyanezt állapíthatjuk meg az ezzel egyidőben B u - c s á n s z k y -nál megjelenő német álmoskönyvről. Hogy együtt fedezték-e fel ezt a forrást, vagy valamelyik a másiktól átvette, azt nem tudhatjuk. Még bonyolultabb lett előttünk a helyzet, amikor a Nemzeti Múzeumban találtunk egy német álmoskönyvet, amelyet 1861-ben Wig and nyomatott Lipszéban és a G i l h o f e r Verlagsexpedition adott ki. Bár a lipcsei kiadás valamivel bővebb, de az álmok és megfejtések túlnyomórészt egyeznek a B a g ó- és B u -

c s á n s z k y-féle álmoskönyvekével, sőt az a két kis vers is megvan, amelyet fentebb idéztünk. Közös forrásra enged következtetni azonkívül az a „Glücks-Tabelle“, amely a lottójáték céljait szolgálja és az előbb említett „Natürliche Mutmassungen.“

Ennek a kérdésnek két megoldása lehet:

1. Feltételezünk egy magyarországi német álmoskönyvet, amelyre Bagó és B u c s á n s z k y támaszkodott, s amelyet ,W i g a n d, mikor kiköltözött nyomdájával Lipcsebe, magával vitt.

2. Alapul veszünk egy németországi álmoskönyvet, amelynek későbbi kiadása a nálunk megtalált lipcsei példány, és amelyet, minthogy hozzánk is eljutott, a két magyar kiadó kis változtatásokkal kiadott. E mellett a megoldás mellett szól az a tény is, hogy a lipcsei kiadásban nincs meg a képes álmoskönyv, amit pedig 1797 óta minden magyarországi álmoskönyv tartalmaz.

Találunk benne azonban egy másik érdekes álmofejtési módot. Felosztja az író az álmokat 24 osztályba.

1. Von Kirchen, Häusern, Thürmen und anderen Gebäuden.

2. Von gebrechlichen und anderen Gliedern des Leibes.

3. Von Singen und allerlei Saitenspiel.

4. Von Ankunft oder Zuspruch guter Freunde.

5. Von Weinen und grosser Traurigkeit.

6. Von Hausrath, Werkzeug und allerhand Instrumenten.

7. Von Feuer, Donner und Büchsesgeschütze.

8. Von neuer oder fremder Kleidung, Betten und andern Geräthe.

9. Von Wasser, Teichen, Brunnen, und Bächen.

10. Von Fischen und anderen Thieren im Wasser.

11. Von mancherlei unglücklich. Zufällen d. Menschen.

12. Von Pferden, Reiten, Fahren und grossen Thieren.

13. Von Mordthaten und Blutvergiessen.

14. Von verstorbenen Leuten und Leichenbegängnissen.

16. Von Gelde, großer und kleiner alter und neuer Münze

17. Von Beraubung und Wegführung der Menschen.

18. Von Krankheit und anderem bösen Zustande des Leibes.

19. Von Gespenstern, furchtbaren und schrecklichen Gesichtern.

20. Von Zank, Streit und öffentlichen Feldschlachten.

21. Von Fröhlichkeit und allerlei lustigen Spielen.

22. Von freundlichen Küssen, Herzen und Scherzen.

23. Von allerlei gekochten und andern gewöhnlichen Speisen.

24. Von Versammlung und Zulauf vielen Volkes.

Ezután következnek az állatöv 12 jegye szerint csoportosított megfejtések. Pl. Im Widder: 1. Freude. 2. Empfangung gutes. 3. Traurige Zeitung. 4. Etwas geschenkt bekommen. 5. Zank in der Religion. 6. Zank und Geld. 7. Betrübniß. 8. Trunkenheit. 9. Betrübniß. 10. Furcht. 11. Abschlagung einer Bitte. 12. Schwachheit. 13. Traurigkeit. 14. Hochzeitsfreude. 15. Verlierung. 16. Krankheit. 17. Betrug. 18. Nichts. 19. Angst. 20. Schwachheit. 21. Betrübniß. 22. Traurigkeit. 23. Freude. 24. Etwas Neues. Aki tehát a kos jegyében templomról, házakról, tornyokról és más épületekről álmodik, azt öröm éri.

Ezt a módot Bagó és Bucsanisky nem vették át, azonban más újdonsággal kedveskedtek az olvasóközönségnek. Ez ismét a lottó céljait szolgálta. Függetlenül, hosszú sorokban találjuk minden rendszer és tervszerűség nélkül az álmokképeket felsorolva s mindegyik mellett ott áll egy-egy szám. Itt csak olyan álmokat sorolnak fel, amelyek az ember álmában gyakran előfordulnak.

Feuer	55.
Wasser	50.
Erde	89.
Wind	19.
Haus	87.
Schloss	87.
Hängeschloss	73.
Schauspiel	68. usw.

Itt még megvan az összefüggés az álom és a lottó között, de a Bucsanisky-féle kiadásban található „Monatliche Cabala“ az álomtól teljesen függetlenül ad a lottójátékra utasításokat.

Ismét más módot talál a Mehner-kiadású álmoskönyv írója az álmok és lottó kapcsolatának létrehozására. Azok az álmok, 1. amelyek a hónap elsejére esnek, a következő számokat jelentik:

Január	55.	Március	45.
Február	11.	Április	1. stb.

2. amelyek az alább felsorolt ünnepekre esnek, a következő számokat jelentik:

Neujahr 10.
 Heilige drei Könige 75.
 Maria Lichtmess 30. stb. az összes katolikus ünnepnapok.

3. amelyek a hét napjaira esnek, a következő számokat jelentik:

Sonntag	13.	Dienstag	15.
Montag	18.	Mittwoch	42. stb.

Ehhez járult még mint függelék: Das Lotto in Kürze dargestellt; Setz-Methoden; die frühere Lottoziehungen, als Spiegel des Künftigen; Gewinnst-Tabellen; die Kunst aus den Karten wahrzusagen. A századvégi álmoskönyvek tartalmának majd a felét ilyen szerencsejátékok foglalták el. Ezek úgy látszik akkoriban egész lázban tartották az embereket.

Ami az álommagyarázatokat illeti, a M e h n e r féle álmoskönyv a T r a t t n e r - K á r o l y i-kiadású álmoskönyvet vette alapul. Minthogy azonban egyre több álmoskönyv jelent meg a könyvesboltokban, megkezdődött a verseny az egyes kiadások között. Az a kiadó győzött, aki minél meggyőzőbb címet tudott könyve címlapjára felírni és minél gazdagabb készletet tudott az álmokból és megfejtéseiből hozni. Ez látszik meg már a M e h n e r-féle álmoskönyv címén is: „Grosses vollständiges, persich-egyptisches Traumbuch. Nach alten, bewährten Urkunden und den bisher gänzlich unbekanntem chald. pers. und egypt. zuverlässigen Handschriften zusammengestellt von Nostradamus (Budapest, Verlag von Wilhelm Mekner).“

Az író az előszóban megemlíti, hogy saját gazdag egyéni

tapasztalatai és sok megbízható forrás alapján állította össze álmoskönyvét. Az egyik felismerhető forrás az 1756-os magyar álmoskönyv. Ez teszi ki az álmok nagy részét. Ezenkívül azonban a legtöbb bővítés magától az írótól származik. Van itt az álmok között Endivien-Salat, Halina, Alaun, Hollunder, Rosoglio, Elster, a legkülönbözőbb és legritkább ételek, virágok, állatok, földrészek. A régi, a maguk szűkszavúságával és egyszerűségével szinte tekintélyt sugárzó és komolyságot parancsoló álmoskönyvek így komolytalan, hitelt nem érdemlő álomlexikonokká váltak. Ugyanez áll a századforduló többi álmoskönyvére is. Nem lehetetlen, hogy ezekkel a valószerűséget megcáfoló túlzásokkal játszották el az álmoskönyvek önmaguk hitelüket és tekintélyüket az emberek előtt. Így jutottak el egy tetőponthoz, amely után a hanyatlásnak kellett következnie. Ez a hanyatlás érte el az álmoskönyvet 1910—20 között.

*

Két csoportba oszthatnánk azokat, akik manapság az álomfejtésben hisznek. Az elsőbe sorolhatjuk mindazokat, akik álmaik megfejtésében az álmoskönyvekre támaszkodnak, önmaguk nem foglalkoznak álomfejtéssel. Ha valamit álmodtak, reggel felütik az álmoskönyvet, megkeresik az álmot, vakon hisznek benne, mint valamilyen babonában és várják, hogy a magyarázat rövidesen beteljesedjék.

Az emberek túlnyomó többsége ide tartozik.

Tájékozódás céljából kérdést intéztünk egy női felsőkereskedelmi iskola 15—18 éves növendékeihez. A tanulók 8 %-a hisz az álmokban, 12 %-a csak többé-kevésbé, a többi nem ad az álmokra. Kísérletet tettünk az egyetemi ifjúság körében is. Itt már nagyobb a száma azoknak, akik figyelemmel kísérik álmaikat és hisznek abban, hogy azokból a jövőre vonatkozólag megtudhatnak egyes dolgokat (12 %). A megkérdezettek 11 %-a nem minden esetben és feltétlenül ad hitelt az álmoknak. Az álomban hívőknek a száma itt már nagyobb, és valószínű, hogy az életkor emelkedésével egyenes arányban még tovább emelkedik. (Ezt bizonyították a vidékről visszaérkező válaszok is).

A kérdőívek alapján megállapíthatjuk azt is, hogy van.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM.

- Agrippa-Mauthner*, Die Eitelkeit und Unsicherheit der Wissenhaften, 1913.
Bächtild-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin-Leipzig, 1927.
Binsmanger, Wandlungen in der Auffassung des Traumes, Berlin, 1928.
Buchberger, Lexikon für Kirche und Theologie, Freiburg im Breisgau, 1933.
Burckhardt, J., Griechische Kulturgeschichte, Berlin—Stuttgart.
Bücher — Verzeichniss verlegt und zu finden bey Martin Hochmeister, Hermannstadt, 1784.
Catalogue Bibliographicus librorum, in Bibliotheca... Academiae Theresianae exstantium, Wien, 1803.
Chernél Kálmán, Könyvbecslés Modor városában 1608-ból, Magyar Könyvszemle, 1882.
Cicero, M. T., De Divinatione.
Der Buchdruck des XV. Jahrhunderts, Berlin, 1929—36.
Drexler, Fr., Das Traumbuch des Achmet, 1909.
Draudius, G., Bibliotheca librorum Germanicorum classica, Frankfurt a. M., 1611.
Ebért, M., Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande, 1880.
Erman—Ranke, Ägypten, Tübingen, 1923.
Förster, M., Das älteste cymrische Traumbuch, Zschrift f. celt. Phil., 13 (1921).
Fraknói Vilmos, Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ösnyomtatványok, Magyar Könyvszemle, 1878.
Freud, S., Die Traumdeutung, Leipzig, 1900.
Friedländer, L., Sittengeschichte Roms, Leipzig, 1910.
Gárdonyi Albert, Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, Budapest, 1917.
Golther, W., Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig, 1895.
Gulyás Pál, A könyv sorsa Magyarországon, Magyar Könyvszemle, 1923—24.
Graffuhder, Daniels Traumdeutung, Zschrift f. dt. Altertum und dt. Literatur, Neue Folge, 36 (1906).
Grimm, J., Deutsche Mythologie, 1876.
Gruppe, O., Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München, 1906.

- Helm, K.*, Volkskundliches aus mittelalterlichen Denkmälern, Hessische Blätter f. Volkskunde, 7 (1908).
- Benzen, W.*, Über die Träume der altnordischen Literatur, Leipzig, 1890.
- Heusler, A.*, Altgermanische Dichtung, Berlin—Neubabelsberg, 1923.
- Hirsch, E.*, Das XV. und XVI. Jahrhundert in Schrift und Druck, München.
- Hóman—Szekfü*, Magyar történet, Budapest, 1935.
- Honi Irodalmi Hirdető, 1842. Eggenberger-könyvjegyzék.
- Hoops, J.*, Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Straßburg, 1911—13.
- Index variorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Budaë, Anno MDCCLXXX.
- Jastrow, M.*, Die Religion Babyloniens und Assyriens, Giessen, 1907—12.
- Junker—Delaporte*, Die Völker des antiken Orients.
- Katalog der Handschriften der Univ. Bibl. in Heidelberg, Heidelberg, 1887.
- Kayser, Ch. G.*, Neues Bücherlexikon, Leipzig, 1896.
- ifj. *Kemény Lajos*, Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára, Magyar Könyvszemle, 1895.
- Kletler, P.*, Deutsche Kultur, 1934
- Klinger, E.*, Luther und der deutsche Volksaberglauben, Berlin, 1912.
- Könyveknek lajstroma, mellyek találtnak Gyurián János és Bagó Márton es. kir. könyvnyomó Intézetében.
- Krauss, Ft.*, Das Traumbuch des Artemidoros, Stuttgart, 1881.
- Krumbacher, K.*, Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897.
- Landerer és Heckenast* saját kiadású könyvei lajstroma, Pesten, 1843.
- Langer, G.*, Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts, Wien, 1913.
- Lehmann, A.*, Aberglaube und Zauberei, Stuttgart, 1925.
- Majláth Béla*, A sorsvető könyvek, Magyar Könyvszemle, 1887.
- Meissner, B.*, Babylonien und Assyrien, Heidelberg, 1920—25.
- Merker, P.*, Das Zeitalter des Humanismus und der Reformation, Zschrft f. Deutschkunde, 1928.
- Meyer, C.*, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884.
- Meyer, E.*, Geschichte des Altertums, Stuttgart—Berlin, 1907.
- Meyer, R. M.*, Altgermanische Religionsgeschichte, Leipzig, 1910.
- Mommsen, Th.*, Römische Geschichte, Berlin, 1888.
- Monsberger Ulrik*, Hazai német naptárirodalom története 1821-ig, Budapest, 1931.
- Negelein, J.*, Zur Herkunft und Wanderung des indischen Traumaberglaubens, Zschrft d. Ver. f. Volkskunde, 1916.
- Panzer, S.*, Annales Typographici, Norimbergae, 1800.
- Pauly—Wissoma*, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1937.
- Petiik Géza*, Magyarországnak bibliographiája 1712—1680.

- Peucer, C.*, Commentarius de praecipuis generibus divinationum, Wittenberg, 1580.
- Puez Antal*, A babonának és az ő sokféle nemeinek előadása, Esztergomban, 1822.
- Pukánszky Béla*, Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn, Münster in Westfalen, 1931.
- Rhode, E.*, Psyche, Leipzig, 1894.
- Riess, E.*, Volkstümliches bei Artemidor, Rhein. Mus., 1894 (49).
- Röscher, W. H.*, Lexikon für Griech. — Römische Mythologie, Leipzig, 1884—86.
- Rumi, G.*, Auszüge aus den Handschriften der Corvinischen Ofner Bibliothek, Zschrift von und für Ungern, hgg. L. von Schedius, 5 (1804).
- Samter, E.*, Die Religion der Griechen, Berlin, 1925.
- Sashegyi Oszkár*, Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830, Budapest, 1938.
- Schanz—Hosius*, Geschichte der römischen Literatur, München, 1927—35.
- Scherrmann Egyed*, Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez, Budapest, 1928.
- Schneid—Stählin*, Geschichte der griechischen Literatur, München, 1929—34.
- Schneider, H.*, Germanische Altertumskunde, München, 1938.
- Schneider, H.*, Heldendichtung, Geistlichendichtung, Ritterdichtung, Heidelberg, 1925.
- Steinhausen, G.*, Geschichte der deutschen Kultur, Leipzig, 1936.
- Teuffei, W. S.*, Geschichte der römischen Literatur, Berlin—Leipzig, 1916.
- Teutsch, Fr.*, Zur Geschichte des Deutschen Buchhandels in Siebenbürgen, von 1700 bis zur Gegenwart.
- Tiele, C. P.*, Geschichte der Religion im Altertum, Gotha, 1896.
- Vásári Könyvtár (Füskuti Landerer Mihály, 1798).
- Verzeichniss der Verlags-Artikel in der Johann Grunn'schen... Buchdruckerey.
- Verzeichniss der Bücher... in K. A. Hartleben's Buchhndlung in Pesth, 1831.
- Verzeichniss der Bücher... bei Johann Michael Landerer... in Preßburg und Pest... 1804.
- Verzeichniss der Verlag Bücher... in K. K. Priv. Landerer'schen Buchdruckereyen in Pesth und Presburg, 1830.
- Weller, E.*, Repertorium Typographicum, Nördlingen, 1864.
- Wundt, W.*, Völkerpsychologie, Leipzig, 1910.
- Wünsch*, Volkstümliches aus alten Handschriften, Hessische Blätter f. Volkskunde 2 (1903).